

Porównanie polityki ochrony historycznych osiedli robotniczych na przykładzie dwóch europejskich aglomeracji przemysłowych – Zagłębia Ruhry oraz Aglomeracji Górnośląskiej

Comparison of Policies of Protecting Historic Workers' Housing Estates on the Example of Two European Industrial Agglomerations: the Ruhr Region and the Upper Silesian Agglomeration

Streszczenie

Proces XIX-wiecznej industrializacji obszarów zasobnych w złoża węgla kamiennego w Europie doprowadził do powstania dwóch dużych aglomeracji przemysłowych – Zagłębia Ruhry w Niemczech oraz Aglomeracji Górnośląskiej w Polsce. Ich rozwój przez prawie 2 wieki oparty był na przemyśle górniczym i hutnictwie. Początkowo oba regiony rozwijały się w oparciu o zbliżone uwarunkowania polityczno-gospodarcze w ramach jednej państwowości. Powojenny podział Europy zmienił ten stan i oba regiony znalazły się w innej rzeczywistości politycznej, która wpłynęła na odmienny sposób ich rozwoju i restrukturyzacji. Artykuł przedstawia porównanie polityki ochrony i odnowy historycznych osiedli robotniczych, które powstawały równoległe do rozwijającego się przemysłu i kształtowały strukturę przestrzenną rozwijających się aglomeracji. Obecnie stanowią cenny element dziedzictwa przemysłowego obu regionów. Celem artykułu jest ukazanie ewolucji polityki zachowania i odnowy zespołów historycznej zabudowy robotniczej w kontekście restrukturyzacji przemysłu ciężkiego. Badania opierają się na analizie materiałów archiwalnych, porównaniu tekstów źródłowych oraz badaniach *in-situ*. Wyniki badań i wnioski mogą posłużyć za rekomendacje tzw. dobrych praktyk, które w przyszłości pomogą w ochronie i odnowie historycznych dzielnic roboczych, stanowiących świadectwo wspólnego europejskiego dziedzictwa kultury przemysłowej.

Abstract

The process of the 19th-century industrialisation of areas rich in hard coal deposit in Europe caused two large industrial agglomerations to emerge: the Ruhr Region and the Upper Silesian Agglomeration. For nearly 2 centuries, their development was based on mining and metallurgy. In the initial period of their development, both regions grew in similar political and economic conditions within one state. The post-war division of Europe changed this and the two regions found themselves in a different political reality, which influenced the different way in which they developed and restructured in the following years. This paper compares policies of protecting and reviving historic workers' housing estates which came into being as industry developed and which shaped the spatial structure of the developing agglomerations. They today form a valuable part of the industrial heritage of both regions. The objective of this paper is to demonstrate the evolution of the policy of preservation and renewal of historic workers' housing complexes, in the context of heavy industry restructuring. The research is based on an analysis of archival materials, comparisons of relevant source texts, and in-situ studies. The research results and conclusions can be applied as recommendations of the so-called good practices, which in the future will help to protect and revive historic workers' districts, constituting a testimony to the shared European industrial culture.

Słowa kluczowe: osiedle robotnicze, dziedzictwo przemysłowe, rewitalizacja, Zagłębie Ruhry, Aglomeracja Górnośląska
Keywords: workers' housing estate; industrial heritage; renewal; Ruhr Region, Upper Silesian Agglomeration

1. WPROWADZENIE

Dwa historyczne regiony przemysłowe Europy – Zagłębie Ruhry w Niemczech oraz Aglomeracja Górnośląska w Polsce powstały w wyniku intensywnego rozwoju przemysłu ciężkiego w zagłębiach węglowych. Ich rozwój przestrzenny rozpoczął się w początkach XIX wieku i chociaż regiony te oddalone są od siebie o około 1000 km, proces ten początkowo przebiegał analogicznie w oparciu o górnictwo węgla kamiennego oraz hutnictwo. Intensywna industrializacja na tych obszarach była możliwa dzięki osiągnięciom XVIII-wiecznej rewolucji przemysłowej – wykorzystaniu innowacji technologicznych i przemian społeczno-gospodarczych. Wraz z postępem technologicznym nastąpił postęp cywilizacyjny związany z rozwojem kolei żelaznych, nowymi możliwościami w budownictwie i przełomie w architekturze, ale także postęp społeczny, związany z intensywną urbanizacją na terenach dotychczas rolniczych (Bahlcke, Gawrecki, Kaczmarek, 2018; Juzwa et al., 2016; Szajnowska-Wysocka, 2006). W procesie tym ukształtowane zostały struktury miejskie o cechach kilkumilionowych konurbacji przemysłowych, które jako jedyne na kontynencie europejskim powstały nie jako kontynuacja wielowiekowego rozwoju miast średniowiecznych, ale w dynamicznym procesie industrializacji związanym z rewolucją przemysłową. Ich rozwój oparty na koniunkturze węgla i stali był intensywny ale krótkotrwały. Już w drugiej połowie XX wieku podstawa istnienia tradycyjnego przemysłu ciężkiego została zachwiana, co wymusiło jego restrukturyzację. Wraz z upadającym przemysłem masowo pojawiały się obiekty poprzemysłowe, w tym historyczne osiedla robotnicze, które stanowiły jedyny ślad tradycji i historii oraz wyznaczały niepowtarzalną tożsamość regionów przemysłowych.

2. METODYKA I CEL PRACY

Długoletnie zainteresowanie tematyką dziedzictwa przemysłowego, w tym w szczególności historycznych osiedli robotniczych, skłoniło autorkę do poszukiwania

1. INTRODUCTION

Two historic industrial regions of Europe, the Ruhr Region in Germany and the Upper Silesian Agglomeration in Poland, came into being as a result of intensive development of the heavy industry in coal districts. Their spatial development commenced in the early 19th century, and even though these two regions are 1000 km apart, the course of the process was quite similar and based on hard coal mining and metallurgy. Intense industrialisation of these areas was possible thanks to the achievements of the 18th century industrial revolution – technological innovations and socioeconomic transformations (ill. 1). Technological progress was followed by civilisation progress, associated with the development of railroads, new opportunities for the construction industry, and a real breakthrough in architecture, as well as social progress, connected with intense urbanisation in areas which until then had been farming lands (Bahlcke, Gawrecki, Kaczmarek, 2018; Juzwa et al., 2016; Szajnowska-Wysocka, 2006). This process led to the emergence of urban structures exhibiting features of a multi-million industrial conurbation, which were the only ones on the European continent to come into being not as a continuation of centuries-long development of medieval towns, but instead resulted from a dynamic industrialisation process brought about by the industrial revolution. Their development, based on the coal and steel boom, was intense, if short-lived. As early as in the second half of the 20th century the foundations of the traditional heavy industry were shaken, which forced the heavy industry to restructure. As this industry started to collapse, numerous post-industrial facilities including historic workers' estates remained the only traces of the tradition and history that had defined the unique identity of these industrial regions.

2. METHODS AND OBJECTIVES

The author's long-term interest in the industrial heritage, and in historic workers' housing estates in particular,

- Il. 1. Lokalizacja Zagłębia Ruhry oraz Aglomeracji Górnośląskiej w stosunku do zmiennego przebiegu granic państwowych. Autor: Anna Sulimowska
Ill. 1. Location of the Ruhr Region and the Upper Silesian Agglomeration in relation to the changing national borders. Author: Anna Sulimowska

przyczyn różnic w sposobie ich ochrony, odnowy i możliwości ponownego użytkowania w różnych europejskich aglomeracjach przemysłowych. Badania *in situ* prowadzone na przestrzeni 10 lat oraz analizy tekstów źródłowych dotyczą stanu zachowania i poziomu ochrony osiedli robotniczych w dwóch bliźniaczych aglomeracjach – Zagłębiu Ruhry oraz Aglomeracji Górnośląskiej. Skoncentrowane były głównie na analizie materiałów archiwalnych, dotyczących mechanizmów powstawania aglomeracji oraz analizy literatury, ukazujących ewolucję podejścia do odnowy i ochrony osiedli. Analizy dokumentów planistycznych, interdyscyplinarnych opracowań, analiz i diagnoz stanu istniejącego pozwoliły na ukazanie ewolucji polityki regionalnej obu regionów wobec odnowy osiedli robotniczych. Celem pracy było sformułowanie wniosków określających, jak w odmiennych warunkach polityczno-ekonomicznych władze regionalne oraz samorządy lokalne traktują problem ochrony osiedli robotniczych oraz możliwości ponownego włączenia w strukturę urbanistyczną miasta.

3. KRÓTKIE TŁO HISTORYCZNE

W okresie najintensywniejszego rozwoju przemysłu i kształtowania się załazków dzisiejszych struktur metropolitalnych, oba regiony – Zagłębie Ruhry i Aglomeracja Górnośląska – znajdowały się w obrębie jednego państwa – Prus (od 1871 roku Rzeszy Niemieckiej) i były największymi okręgami przemysłowymi ówczesnych Niemiec (Bahlcke, Gawrecki, Kaczmarek, 2011; Mikołajec, 2013; Pudlik, Garus, 2009; Szajnowska-Wysocka, 2006). Pomimo różnic wynikających z lokalnych uwarunkowań, dzięki licznym relacjom politycznym oraz gospodarczo-społecznym, tempo wzrostu przemysłu i mechanizm urbanizacji były podobne. W obu przypadkach industrializacja oraz związana z nią urbanizacja miała miejsce na terenach rolniczych, pozbawionych dużych ośrodków miejskich o genezie średniowiecznej. O lokalizacji zakładów przemysłowych decydowało położenie łatwo dostępnych złóż węgla. Zakłady przemysłowe, zakładane w otwartym terenie bez ścisłych powiązań z ośrodkami miejskimi, które mogłyby zapewnić siłę roboczą, otaczane były osiedlami i osadami robotniczymi przyciągającymi do pracy w nowopowstającym przemyśle ludność wiejską. Krajobraz kulturowy obu aglomeracji ukształtowany został na przełomie XIX i XX wieku w wyniku chaotycznego łączenia się takich zespołów przemysłowo-osiedleńczych. Nieliczne miasta o rodowodzie historycznym, wielkie kompleksy przemysłowe oraz osady robotnicze rozrastały się i łączyły siatką dróg i kolei. Konsekwencją tego procesu jest dzisiejsza, wielocentryczna struktura obu aglomeracji, w której charakterystyczne jest przemieszanie terenów mieszkaniowych, terenów przemysłowych i odpadów poprzemysłowych (Juzwa, et al., 2016; Juzwa, 1988).

Powstałe w tym procesie ośrodki miejskie pozbawione są w większości cech charakterystycznych dla miast o rodowodzie średniowiecznym – hierarchicznego układu przestrzennego, reprezentacyjnych budowli i placów miejskich, kształtujących przez wieki niepowtarzalny krajobraz kulturowy i tożsamość miejsca. Przeciwnie, sposób powstawania miast obu aglomeracji

prompted her to seek causes for differences in the way they are protected and revived and possibilities of re-using them in different industrial agglomerations in Europe. In-situ observations conducted over ca. 10 years and literature research focus on the state of preservation and level of protection of workers' housing estates in two twin agglomerations: the Ruhr Region, Germany, and the Upper Silesian Agglomeration, Poland. They were focused mainly on the analysis of archival material on the mechanisms of agglomeration formation process and an analysis of the literature showing the evolution of approaches to the renewal and protection of housing estates. So as to demonstrate differences in both locations the research focused on a comparative analysis highlighting causes of the existing problem – the necessity to reconstruct the traditional heavy industry and specific directions of the regional policy, the objective of which was to provide full-fledged protection of an industrial monument. The analysis of planning documents, interdisciplinary studies, analyses and diagnoses of the existing state allowed to demonstrate the evolution of the regional policy of both regions towards industrial heritage renewal. The objective of this study was to formulate conclusions defining the ways in which local authorities approach the problem of protecting workers' housing estates in different socioeconomic conditions and possibilities of re-incorporating them in the urban structure of the city.

3. SHORT HISTORICAL BACKGROUND

In the period of the most rapid development of industry, when the beginnings of the current metropolitan structures started to emerge, both regions, the Ruhr Region and the Upper Silesian Agglomeration, were located within the borders of one state, Prussia (German Reich since 1871) and they constituted the largest industrial districts in Germany (Bahlcke, Gawrecki, Kaczmarek, 2018; Mikołajec, 2013; Pudlik, Garus, 2009; Szajnowska-Wysocka, 2006). Despite differences resulting from local conditions, thanks to multiple political and socioeconomic links, their industry growth rate and urbanisation mechanisms were similar. In both cases industrialisation and urbanisation it entailed affected initially farming lands, deprived of big urban centres of medieval origins. What was decisive for locating industrial plants was the location of easily accessible coal deposits. Industrial plants, built in open ground, with no strict links with urban centres, which provided workforce, were surrounded with workers' housing estates and settlements, attracting rural populations interested in working in the newly emerging industry. The cultural landscape of both agglomerations was formed at the turn of the 19th century as a result of chaotic merging of industrial and residential complexes. Few cities with historical lineages, large industrial complexes, and workers' settlements grew and linked to each other via a network of roads and railways. The consequence of this process is the today's polycentric structure of both agglomerations, whose characteristic feature is the combination of residential areas, industrial districts, and post-industrial waste (Juzwa, et al., 2016; Juzwa, 1988).

przemysłowych ściśle podporządkowany ekonomiczności i funkcjonalności przemysłu nie pozwalała na dbałość o ład przestrzenny nowopowstającej tkanki urbanistycznej. Skutkiem takiego działania jest ich dzisiejsza amorficzna struktura urbanistyczna. W morzu tej chaotycznej zabudowy istnieją jednak miejsca szczególne – osiedla robotnicze – budowane przez właścicieli kopalń i hut równoległe do gwałtownie rozwijającego się przemysłu. To one, na obszarach wcześniej niezurbanizowanych, wyznaczały nowe wzorce miejskości, życia społecznego i etosu pracy. Z jednej strony osiedla te stanowiły doskonałe narzędzie zdyscyplinowania olbrzymiej rzeszy robotników potrzebnych do pracy w przemyśle, z drugiej – przyczyniły się do rozwiązania problemów fatalnych warunków mieszkaniowych i sanitarnych, zarówno w istniejących miastach, jak i na obszarach o niskim stopniu urbanizacji. Kolonie i osady robotnicze powstające od początku XIX wieku w sąsiedztwie zakładów przemysłowych, często z dala od funkcji miejskich, stały się organizatorem życia społeczności robotniczych, dając początek późniejszym miastom przemysłowym. Początkowo były to proste założenia urbanistyczne, złożone z kilku lub kilkunastu powtarzalnych budynków z czerwonej cegły, budowanych wzdłuż lokalnych dróg. Z biegiem czasu te proste zespoły mieszkaniowe wyewoluowały w kierunku popularnych w tym czasie w Europie ideowych rozwiązań urbanistycznych typu *ville sociale* lub *miasto-ogród*, które zaopatrzone były w podstawowe funkcje usługowe i socjalne, jak sklepy, gospody, szkoły, szpitale, zapewniające komfortowe warunki rodzinom robotniczym. Towarzyszyły im często założenia zielone – parki, pełniące rolę rekreacyjną oraz ogrody uprawne (Sulimowska-Ociepka, 2016). Koncepcja wznoszenia osiedli robotniczych stała się powszechnym zjawiskiem w całej uprzemysłowionej Europie przełomu XIX i XX wieku. Jednak w żadnym innym regionie Europy nie osiągnęła takiej skali i nie doprowadziła do powstania kilkumilionowych obszarów metropolitalnych w czasie krótszym niż 100 lat (Zoepel w rozmowie z Twarogiem, 2012). Fenomen ten pozostaje do dziś czytelny w tkance urbanistycznej miast obu aglomeracji, w postaci zachowanych osiedli, stanowiących istotny element dziedzictwa przemysłowego.

3.1. Konsekwencje podziału terytorialnego

Do zakończenia II wojny światowej obie aglomeracje przemysłowe funkcjonowały w obrębie jednej państwowości, ale znajdowały się na przeciwległych jej krańcach. Zagłębie Ruhry położone na zachodzie Niemiec znajdowało się w historycznym rdzeniu europejskiej gospodarki kapitalistycznej, znanej jako *blue banana*, ciągnącej się łukiem o długości 1600 km od środkowej Anglii, poprzez Nord-Pas-de-Calais we Francji, dolinę Renu w Niemczech, aż po północne Włochy (il. 1) (Hospers, 2002). Dzięki położeniu w centrum europejskiego obszaru gospodarczego Zagłębie Ruhry w pierwszym dwudziestoleciu XX wieku stało się bardziej atrakcyjne dla inwestorów oraz oferowało lepsze warunki pracy, powodując migracje wykwalifikowanych pracowników z innych regionów przemysłowych. Migracjom sprzyjała również polityka socjalna wielkich przemysłowców,

Urban centres that came into being in this process are deprived of the majority of features characteristic for cities and towns reaching back to medieval times – the hierarchical spatial layout, representational edifices and town squares, which throughout ages would shape a unique cultural landscape and identity of the place. The manner in which towns and cities came into being in both agglomerations was strictly subordinate to the cost-effectiveness and functionality of industry – it did not allow to take care of spatial order of the emerging urban tissue. This in turn resulted in the amorphous structure of both agglomerations we can see today. In the ocean of this chaotic urban structure there are, however, certain special places: workers' housing estates built by owners of mines and steelworks simultaneously with the rapid development of industry. These housing estates where the factors which defined new patterns of urbanity, social life, and work ethos in previously unurbanised areas. On one hand, these housing estates constituted perfect tools of disciplining vast groups of workers needed in industrial plants. On the other, they contributed to solving problems connected with terrible living and sanitary conditions in the already existing towns and cities as well as in areas with a low degree of urbanisation. Workers' colonies and settlements that mushroomed around industrial plants since the early 19th century, often far from any urban functions, became the main factor organising the lives of workers' communities, providing the beginnings for subsequent industrial towns and cities.

Initially, they were simple urban projects, consisting of several or repetitive red brick buildings, erected along local roads. Over time these simple residential complexes evolved towards conceptual urban solutions popular at the time in Europe, such as *ville sociale* or *garden-city*, provided with the basic services and social functions, like shops, inns, schools, hospitals, offering workers' families comfortable living conditions. They were often accompanied by green spaces - parks, which had a recreational role, and cultivated gardens (Sulimowska-Ociepka, 2016).

The concept of building housing estates for workers became a common phenomenon in the entire industrialised Europe at the turn of the 19th century. In no other region of Europe, however, did it reach the same scale and gave rise to metropolitan areas with populations of several million in a time shorter than 100 years (Zoepel w rozmowie z Twarogiem, 2012). This phenomenon remains legible in the urban tissue of towns and cities of both agglomerations to this day in the form of preserved housing estates, which today constitute an important element of the industrial heritage.

3.1. Consequences of the Territorial Division

Until the end of the World War II both industrial agglomerations functioned within one state, although they were located on its two extreme ends. The Ruhr Region, located in Western Germany, was in the very historical heart of the European capitalist economy, known as the blue banana, spreading along a 1600-km-long arch from Central England, through Nord pas de Calais in France, through the Rhine valley in Germany,

którzy oferując coraz lepsze warunki zamieszkania i wynagrodzenia, przyciągali wykwalifikowanych pracowników z wschodu kraju, m.in. z Aglomeracji Górnośląskiej. Polityka mieszkaniowa dla robotników była szczególnie istotna w początkach XX wieku, ponieważ stała się ona, obok warunków płacowych, głównym narzędziem pozyskiwania nowych, wykwalifikowanych pracowników z odległych zagłębi przemysłowych. W ciągu pierwszych 20 lat XX wieku z obszaru dzisiejszej Aglomeracji Górnośląskiej wyemigrowało około 390 tys. pracowników przemysłu (Skowron, 2011). Jednocześnie, w tym okresie w Zagłębiu Ruhry zauważono po raz pierwszy problem urbanistyczny związany z niekontrolowanym rozwojem przestrzennym. Żywiotyowy proces, w którym osady robotnicze bezplanowo powstawały wokół zakładów przemysłowych, wywołał chaos przestrzenny. Jednak już w 1912 roku starano się go opanować poprzez powołanie Związku Osiedleńczego Okręgu Węglowego Ruhry (*Siedlungsverband Ruhrkohlbzirk - SVR*). Jego celem była skoordynowana polityka gmin górniczych dotycząca budowy infrastruktury drogowej, kolejowej oraz urbanizacji, w tym utrzymania na wysokim poziomie osadnictwa robotniczego (Mikołajec, 2013; Pudlik, Garus, 2009).

W tym samym czasie Aglomeracja Górnośląska, chociaż znajdowała się na wschodnich peryferiach kraju, także rozwijała się w oparciu o najnowocześniejsze technologie, wyraźnie wyprzedzając technologicznie i cywilizacyjnie obszary położone tuż za wschodnią granicą ówczesnych Niemiec. Jednak położenie poza głównym obszarem gospodarczym Europy Zachodniej sprawiło, że skala i jakość inwestycji odbiegała od zachodnioniemieckich standardów. Wyraźna stagnacja nastąpiła po pierwszej wojnie światowej, kiedy doszło do podziału okręgu przemysłowego na część polską oraz niemiecką w wyniku Plebiscytu w 1921 roku, a inwestorzy niepewni przyszłości wycofali część kapitału na zachód. Całkowity zwrot nastąpił jednak po II wojnie światowej, kiedy cały Górny Śląsk wraz z zagłębiem przemysłowym znalazł się w granicach Państwa Polskiego, a przemysł ciężki stał się kołem napędowym socjalistycznej gospodarki powojennej Polski (Bahlcke, Gawrecki and Kaczmarek, 2018; Smierz, 2014; Paszcza, 2010; Szajnowska-Wysocka, 2006).

Po 1945 roku, gdy obie aglomeracje przemysłowe w wyniku powojennego podziału Europy znalazły się po dwóch stronach żelaznej kurtyny, całkowicie przerwane zostały dotychczasowe relacje gospodarcze oraz przepływ technologii. Zagłębie Ruhry, chociaż dźwigało ciężar odbudowy powojennych Niemiec, dalej rozwijało się w oparciu o wolnorynkową gospodarkę kapitalistyczną. Pod presją pojawiających się globalnych warunkowań ekonomicznych i środowiskowych już od lat 60. XX wieku region rozpoczął proces restrukturyzacji tradycyjnego przemysłu ciężkiego. W tym samym czasie przemysł Aglomeracji Górnośląskiej, nadmiernie eksploatowany w warunkach centralnie sterowanej gospodarki socjalistycznej, doświadczył zjawiska wzrostu bez rozwoju, który doprowadził do ogromnej degradacji miast i środowiska przyrodniczego. Dopiero przemiany polityczno- gospodarcze Polski z 1989 roku przyniosły

as far as to the north of Italy (ill. 1) (Hospers, 2002). Thanks to its location in the centre of the European Economic Area, over the first two decades of the 20th century the Ruhr Region became more attractive to investors and offered better work conditions, causing migrations of qualified workers from other industrial regions. Migrations were also fostered by the social policy of great industrialists, who tempted qualified workers from the eastern part of the country, e.g. from the Upper Silesian Agglomeration, with better and better living conditions and wages. The housing policy was particularly important for workers in the early 20th century, because next to wages it became the main tool of obtaining new qualified employees from distant industrial districts. Over the first two decades of the 20th century ca. 390 thousand people emigrated from the Upper Silesian Agglomeration (Skowron, 2011). This very period was the first time when the urban problem associated with uncontrolled spatial development was noticed in the Ruhr Region. The dynamic process of building workers' settlements around industrial facilities with no initial planning caused spatial chaos, which was tried to be controlled already in 1912 by establishing the Settlement Union of the Ruhr Coal District (*Siedlungsverband Ruhrkohlbzirk - SVR*). Its goal was a coordinated strategy of mining municipalities relating to building road and railway infrastructure and urbanisation, including maintaining high-level settlements for workers (Mikołajec, 2013; Pudlik, Garus, 2009).

At the same time, the Upper Silesian Agglomeration, although located in the easternmost outskirts of the country, was also developing based on the most advanced technologies, being clearly ahead of areas located right behind the eastern border of the then Germany in terms of technology and civilisation alike. Nevertheless, due to its location beyond the main economic area of Western Europe, the scale and quality of investments was way below the standards observed in Western Germany. Pronounced stagnation happened after the World War I, when the industrial district was divided into a Polish part and a German part as the result of the 1921 plebiscite, and investors, uncertain of their future, withdrew some of their capital west. A complete turn, however, took place after the World War II, when the entire Upper Silesia along with the industrial district found itself within the borders of the Polish State, and heavy industry became a driving wheel of the socialist economy in the post-war Poland (Bahlcke, Gawrecki, Kaczmarek, 2018; Smierz, 2014; Paszcza, 2010; Szajnowska-Wysocka, 2006).

After 1945, when both industrial agglomerations were on two opposite sides of the iron curtain as the result of the post-war division of Europe, the old economic relations and technology flow were completely stopped. The Ruhr Region, although burdened with the reconstruction of Germany after the war, kept developing based on the free market capitalist economy. Under the pressure of emerging global economic and environmental conditions, as early as in the 1960s the region commenced the process of restructuring of the traditional heavy industry. At the same time, the industry

konieczność restrukturyzacji przemysłu ciężkiego, która z różnym skutkiem trwa do tej pory. Cichymi świadkami tych przekształceń są historyczne osiedla robotnicze, które stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego, jednak podejście do ich zachowania i ochrony w obu regionach jest odmienne.

4. PRZYPADK ZAGŁĘBIA RUHRY

Zagłębie Ruhry położone w granicach landu Północnej-Nadrenii Westfalii w dorzeczu rzek Ruhr, Lippe i Emscher, jest największym niemieckim zagłębiem przemysłowym. Obecnie obszar wynosi około 4400 km², które łącznie zamieszkuje ok 5,3 mln mieszkańców. Zagłębie Ruhry w oparciu o tradycyjne gałęzie przemysłu ciężkiego najintensywniej rozwijało się do późnych lat 50. XX wieku (Hospers, 2004). Kryzys przełomu lat 50. i 60. związany z procesem globalizacji i presją konkurencji spowodował wyraźnie przemiany gospodarcze regionu. Na aspekt ekonomiczny nakładał się aspekt środowiskowy, związany z koniecznością poprawy warunków życia oraz zapobieganiu dalszej degradacji środowiska. Począwszy od lat 50. kopalnie zaczęły ograniczać wydobycie, co ostatecznie skutkowało ich stopniową likwidacją i redukcją miejsc pracy. Wiązało się to m.in. ze zmianą polityki energetycznej państwa, która opierała się miała na tańszej wówczas ropie naftowej oraz energii atomowej. W latach 60. i 70. XX wieku podstawowe gałęzie przemysłu zaczęły gwałtownie się kurczyć, a cały region stanął w obliczu poważnego kryzysu gospodarczego. W latach 80. okazało się, że monolityczna struktura gospodarki Zagłębia Ruhry, która w ostatnich dziesięcioleciach odnosiła sukcesy i opierała się na dużych przedsiębiorstwach związanych górnictwem i hutnictwem, musi zostać zdwersyfikowana, a dotychczasowe subwencje dla przemysłu i ochrona socjalna pracowników nie przynosiły oczekiwanego rezultatu. Konieczna stała się więc głęboka restrukturyzacja (Klute, 2019; Taylor, 2015; Wissen, 2001).

Pierwsze programy naprawcze były opracowywane na szczeblu krajowym i wdrażane za pośrednictwem instytucji publicznych. Proces przekształceń strukturalnych Zagłębia Ruhry rozpoczęto w 1968 roku programem *Entwicklungsprogramm Ruhr* (Program Rozwoju Ruhry), który nieprzerwanie ewoluuje i jest dostosowywany do zmieniających się wyzwań (Klute, 2019; Pudlik, Garus, 2009). Pierwszą instytucją utworzoną już w 1969 roku, która odpowiadała za wdrożenie procesu restrukturyzacji górnictwa w Niemczech było *Ruhrkohle AG* (RAG). Jej podstawowym zadaniem było zrationalizowanie kosztów wydobycia węgla, dystrybucja subwencji publicznych pokrywająca straty poszczególnych kopalń oraz zapewnienie zbytu na węgiel (Walewski, 1999). Istotnym problemem okazał się również brak terenów inwestycyjnych, a powstające po zamykanych zakładach tereny poprzemysłowe nie były wówczas jeszcze dostosowane do wymogów nowych, innowacyjnych technologii. Odpowiedzią na te przeciwności zajęły się agencje rozwoju regionalnego, np.: *Landesentwicklungsgesellschaften* (LEG), której głównym zadaniem była rekultywacja terenów poprzemysłowych i przekazywanie ich gminom. Miękkimi skutkami zmian strukturalnych przemysłu oraz

of the Upper Silesian Agglomeration, over-exploited in the conditions of centrally controlled socialist economy, experienced a phenomenon of growth without development, which brought about vast degradation of cities and natural environment. Only political and economic transformations of 1989 in Poland brought the need to restructure heavy industry. And this process is ongoing to date, if with varying degrees of success. Silent witnesses to this transformation are the historic workers' estates, which are an important part of the cultural heritage, but the approach to their preservation and protection is different in the two regions.

4. CASE STUDY - RUHRGEBIET

The Ruhr Region, located within the limits of North Rhine-Westphalia in the basin of the Ruhr, the Lippe, and the Emscher rivers, is the biggest industrial district in Germany. Currently, its surface area is ca. 4400 square kilometres, inhabited in total by ca. 5.3 million people. The most intense development of the Ruhr Region based on traditional branches of industry took place before the late 1950s (Hospers, 2004). However, the crisis of the turn of the 1950s connected with the globalisation process and the pressure of competition caused distinct economic changes in the region. Additionally, the economic aspect overlapped with the environmental one, associated with the need to improve living conditions and prevent further deterioration of natural environment. Starting from the 1950s mines began to limit their output, which resulted in their gradual liquidation and employment reduction. This in turn entailed such aspects as change of the energy policy of the state, which was to be based on petroleum, cheaper at the time, and on nuclear power. In the 1960s and 1970s the basic branches of industry started to shrink rapidly, and the entire region faced a severe economic crisis. The 1980s finally demonstrated that the monolithic structure of the economy of the Ruhr Region, had to become more diversified, and the subsidies for industry and social protection applied so far had not lived up to the common expectations. Hence a deep restructuring process became a necessity (Klute, 2019; Taylor, 2015; Wissen, 2001).

The first recovery programmes were drawn up on the national level and implemented with the mediation of public institutions. The process of structural transformations of the Ruhr Region was commenced in 1968 with the program titled *Entwicklungsprogramm Ruhr* (the Ruhr Development Programme), which has been evolving uninterruptedly for over 50 years now (Klute, 2019; Pudlik, Garus, 2009). The first institution set up as early as 1969, responsible for the implementation of the mining industry restructuring process in Germany, was *Ruhrkohle AG* (RAG). Its fundamental task was to rationalise coal extraction costs, to distribute public subsidies covering losses of individual mines, and to provide markets for coal sales (Walewski, 1999). What turned out to be a considerable problem was the lack of investment areas, and post-industrial areas after closed down industrial plants were still not adapted to requirements of new

pogłębiającego się bezrobocia zajmowały się programy m.in.: *Nordrhein-Westfalen-Programm 75* lub *Aktionsprogramm Ruhr 1980–1984* (Klute, 2019; Pudlik, Garus, 2009). Charakterystyczne było więc skoordynowane działanie na dwóch płaszczyznach – z jednej strony działanie nastawione na obronę przed negatywnymi skutkami restrukturyzacji przemysłu, czyli kontrolą nadmiernego subsydiowania i modernizacji upadających branż, systemem ochrony socjalnej dla pracowników, zachętami do podejmowania szkoleń, system emerytalny dla odchodzących pracowników itp.. Z drugiej strony działania nastawione były na budowanie potencjału rozwojowego, które skupiały się na: wzmocnieniu kapitału ludzkiego, poprawie infrastruktury drogowej i rozwoju budownictwa, promowaniu innowacyjnego przemysłu oraz odnowie środowiskowej i kulturalnej (Oei, Brauers, Herpich, 2020; Paszcza 2010; Wissen, 2001; Walewski, 1999).

Regionalny program, który odniósł największy sukces, a jego efekty są doskonale widoczne w Zagłębiu Ruhry, to *Internationale Bauausstellung – IBA Emscher Park*. Inicjatywa rozpoczęta w 1989 roku i zaplanowana na 10 lat obejmowała zadania związane ze zmianą negatywnego wizerunku zdegradowanego obszaru przemysłowego rozciągającego się wzdłuż rzeki Emescher – najbardziej zanieczyszczonej rzeki regionu. Cele programu koncentrowały się wokół rekultywacji zdegradowanego środowiska przyrodniczego, wprowadzenia wysokiej technologii produkcji i innowacyjnych rozwiązań usługowych oraz wypromowania interesującego regionu turystycznego w oparciu o dziedzictwo i kulturę przemysłową regionu. (Gunter, Andere Kriterien fur Ruhr; Walewski, 1999). Na marginesie tych działań pozostawały osiedla robotnicze, które w początkowym okresie restrukturyzacji przemysłu nie były uważane za warte zachowania i ulegały degradacji wraz z likwidacją macierzystych zakładów przemysłowych (Taylor, 2015).

4.1. Ewolucja polityki ochrony i odnowy osiedli robotniczych w Zagłębiu Ruhry

Większość z około 2000 osiedli robotniczych zbudowanych od połowy XIX wieku wznoszona była w bezpośrednim związku z zakładem przemysłowym bez powiązania z rozwijającymi się strukturami miejskimi. Charakteryzował je czytelny układ urbanistyczny, wyraźne cechy architektoniczne, jednolita własność i jednorodność społeczna związana z pracą mieszkańców w macierzystym zakładzie. Wraz z upadkiem tradycyjnego przemysłu w drugiej połowie XX wieku ponad 100-letni ścisły związek pomiędzy sposobem życia rodzin robotniczych a miejscem zatrudnienia został zerwany z całym spektrum konsekwencji społecznych, ekonomicznych i przestrzennych. Niestety proces ten rozpoczął się jeszcze w latach 60., zanim obiekty przemysłowe zostały docenione jako ważne elementy dziedzictwa kulturowego. Zasoby mieszkaniowe likwidowanych przedsiębiorstw przemysłu górniczego i hutniczego były wyprzedawane, a zyski z ich sprzedaży zapewniały kapitał na reorganizację upadających zakładów. Historyczne osiedla robotnicze stały się więc w pierwszym okresie transformacji gospodarczej przedmiotem spekulacji na

innovative technologies. Local development agencies became involved in addressing these issues. One of them was *Landesentwicklungsgesellschaft* (LEG), whose main task was the reclamation of post-industrial areas and handing them over to municipalities. Soft effects of the structural changes in industry and of growing unemployment became the subject of interest of such programmes as *Nordrhein-Westfalen-Programm 75* or *Aktionsprogramm Ruhr 1980–1984* (Klute, 2019; Pudlik, Garus, 2009). Hence coordinated measures undertaken on two planes was characteristic – on one hand actions aiming to protect against negative effects of industry restructuring, therefore control of excessive subsidising and modernisation of collapsing industries, social protection system for workers, incentives to take part in training, pension system for retired workers, etc. On the other hand activities were intended to build the development potential and they focused on strengthening the human capital, improving road infrastructure and construction development, promoting innovative industries, as well as environmental and cultural renewal (Oei, Brauers and Herpich, 2020; Paszcza 2010; Wissen, 2001; Walewski, 1999). A regional programme which was the most successful and whose effects are perfectly visible in the Ruhr Region is *Internationale Bauausstellung - IBA Emscher Park*. This initiative, launched in 1989 and planned for 10 years, comprised projects associated with changing the negative image of the degraded industrial area spreading along the Emscher river, the most polluted river in the region. The goals of the programme revolved around recultivation of degraded natural environment, introduction of high technologies of production and innovative solutions in services, as well as promoting an interesting tourist region, and all this on the basis of the industrial heritage and culture of the region (Gunter, Andere Kriterien fur Ruhr; Walewski, 1999). A spin-off of these actions were workers' housing estates, which in the initial period of industry restructuring were not regarded as worth preserving and were gradually degrading as their mother plants were being liquidated (Taylor, 2015).

4.1. Evolution of Workers' Housing Estates Protection and Renewal Policy in the Ruhr Region

Most workers' housing estates erected since the mid-19th century were closely connected with their mother plants and were integrated with the developing urban structure only to a minor extent. Their characteristic features included a legible urban layout, distinct architectural features, uniform ownership, and social uniformity relating to the residents' employment with the mother plant. As the traditional industry collapsed in the second half of the 20th century, the characteristic over 100-year-old strict relationship between the way of life of workers' families and their workplace was severed, with an entire spectrum of social, economic, and spatial consequences. Sadly, this process had begun already in the 1960s, before industrial facilities started to be appreciated as important elements of the cultural heritage. Housing resources

rynku nieruchomości (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017; Shaw, 2002; Gunter, Andere Kriterien für Ruhr). Prywatni inwestorzy, duże przedsiębiorstwa mieszkaniowe lub gminy przejmowali całe zespoły zabudowy robotniczej, które pod pretekstem poprawy warunków mieszkaniowych i opacznie rozumianej rewitalizacji były likwidowane. Na oczyszczonym terenie budowane były nowe, wielopiętrowe budynki mieszkalne, których wynajem wielokrotnie zyski inwestora. W ten sposób, do 1972 roku zostało zburzonych około 1000 osiedli robotniczych (Reines, 2011; Gunter, Andere Kriterien für Ruhr).

Początek lat 70. przyniósł pierwsze przejawy oporu zarówno wśród mieszkańców nowopowstałych osiedli, jak i mieszkańców historycznej zabudowy robotniczej. Pierwsi protestowali przeciwko nadmiernemu zagęszczeniu zabudowy, brakiem przestrzeni życiowej w nowych dzielnicach. Drugi przeciwko odbieraniu im dotychczasowego sposobu życia w historycznych osadach. Jedną z pierwszych i przełomowych w skutkach była oddolna inicjatywa obrony osiedla robotniczego Eisenheim w Oberhausen w 1972 roku (il. 2, il. 3). Była wynikiem sprzeciwu mieszkańców osiedla względem planów jego wyburzenia, jakie podjął właściciel – koncern Thyssen. Sukces mieszkańców opierał się na medialnym nagłośnieniu sprawy i zainteresowaniu tematem ekspertów oraz naukowców i studentów z Fachhochschule w Bielefeld (w tym prof. Jorn Janse, prof. Petera Zlotnickiego oraz prof. Ronalda Guntera, który zafascynowany miejscem zamieszkał w osiedlu). Medialny rozgłos oraz wsparcie autorytetów naukowych

of liquidated mines and steelworks were being sold off, and profits from sales provided the capital necessary for the reorganisation of collapsing plants. Thus, historic workers' housing estates became the subject of speculations on the property market in the first period of the economic transformation (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017; Shaw, 2002; Gunter, Andere Kriterien für Ruhr). Private investors, large housing companies, or municipalities would take over entire complexes of workers' residences. Under the slogan of improvement of living conditions and misconstrued revitalisation, historical workers' housing estates were in fact liquidated. New multi-storeyed residential buildings were erected on the cleared grounds, leasing which multiplied investors' profits. That is how about a half of 2000 workers' housing estates were demolished by 1972 (Reines, 2011; Gunter, Andere Kriterien für Ruhr).

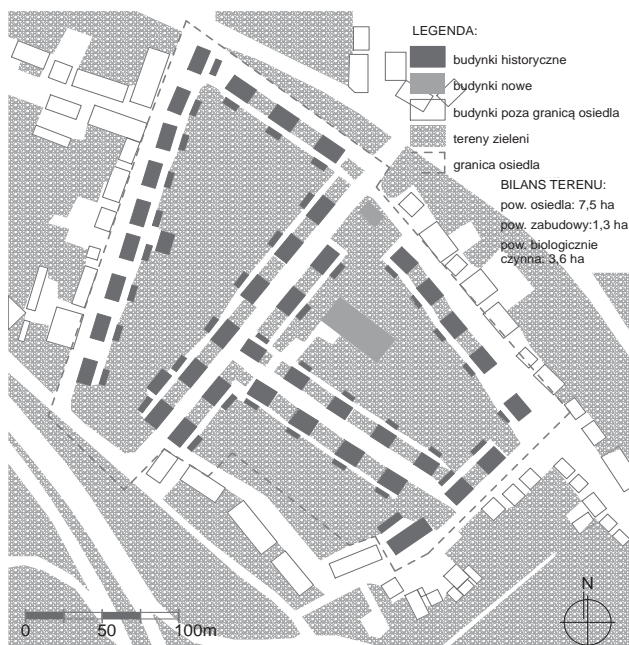
The beginning of the 1970s saw the first symptoms of resistance on the part of residents of the newly erected housing estates, as well as inhabitants of historical workers' quarters. The former protested against excessive densification of developments and lack of living space in new city districts; the latter against being deprived of their former way of life in their historical settlements. One of the first grass-root initiatives, which at the same time had the most ground-breaking effect, was the defence of the Eisenheim workers' housing estate in Oberhausen in 1972 (ills. 2, 3). It resulted from the objection of the estate residents to plans of its demolition undertaken by

Il. 2. Osiedle Eisenheim w Oberhausen, Niemcy. Autor: Anna Sulimowska

Ill. 2. Eisenheim workers' housing estate in Oberhausen, Germany. Author: Anna Sulimowska

II. 3. Plan osiedle Eisenheim w Oberhausen, Niemcy. Autor: Anna Sulimowska

III. 3. Urban layout of Eisenheim workers' housing estate in Oberhausen, Germany. Author: Anna Sulimowska

i artystycznych utrudnił bezrefleksyjne działania korporacji, rad miejskich oraz polityków, a wyburzenie osiedla zostało zatrzymane (Reines, 2011). Dzięki podobnym inicjatywom obywatelskim i zaangażowaniu środowisk uniwersyteckich w latach 70. rozpoczęto badania naukowe, które po raz pierwszy zwróciły uwagę na aspekty historyczne, kulturowe, socjologiczne oraz estetyczne osiedli robotniczych. Nastąpił punkt zwrotny – potrzeba ich zachowania i ochrony wprowadzona została do dyskursu naukowego, pojawiły się różnego rodzaju warsztaty, debaty i akcje kulturalne i artystyczne promujące wartość tej historycznej zabudowy. W sumie dzięki około 50 oddolnym inicjatywom uratowano około 500 000 mieszkańców (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017; Gunter, Andere Kriterien für Ruhr).

Jednocześnie okres ten zbiegł się z zainteresowaniem historią przemysłu i rozwojem praktyk konserwatorskich, które spuściznę przemysłową stopniowo zaczęły traktować jako potencjalnie cenny element dziedzictwa kulturowego. Pojawiły się inicjatywy środowisk naukowych, artystycznych i lokalnych aktywistów, którzy w opuszczonych poprzemysłowych obiektach doszukiwali się wartości związanych z historią i tożsamością regionu. Również osiedla robotnicze zostały zaklasyfikowane jako świadectwa historii społecznej, kultury przemysłowej oraz historii architektury i rozwoju miast, co skutkowało włączeniem ich w krąg działań odnowy krajobrazu miejskiego (Gunter, Andere Kriterien für Ruhr).

W kolejnym dziesięcioleciu idea zachowania historycznych osiedli została włączona w strategię odnowy zdegradowanych działalnością przemysłową miast i opierała się głównie na indywidualnej prywatyzacji domów robotniczych w zabudowie szeregowej, bliźniaczej lub wolnostojącej. W pierwszym etapie opracowano dosyć

its owner, the Thyssen corporation. The residents' success was based on publicising the matter in the media and evoking the interest of experts, scientists, and students from Fachhochschule in Bielefeld (including Prof. Jorn Jansen, Prof. Peter Zlotnicki, and Prof. Ronald Gunter, who – fascinated by this place – decided to move in there). The media exposure and the support of important scientific and artistic figures hampered thoughtless actions of the corporation, city councils, and politicians, and the demolition of the housing estate was stopped (Reines, 2011). Thanks to similar citizens' initiatives and the involvement of university circles, the 1970s marked the onset of scientific studies which for the first time acknowledged historical, cultural, sociological, and aesthetic aspects of workers' housing estates. It was a turning point – the need to preserve and protect them was incorporated in the scientific discourse. There were all sorts of workshops, debates, active cultural and artistic life promoting the value of such historic developments. Thanks to ca. 50 grassroots initiatives, the total of ca. 500,000 apartments were saved (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017; Gunter, Andere Kriterien für Ruhr).

At the same time, this period coincided with common interest in the history of industry and the development of conservation practices, which gradually started to recognise the industrial legacy as a valuable element of the cultural heritage. Initiatives of scientific and artistic circles emerged, local activists sought values associated with the history and identity of the region in abandoned industrial facilities. What was a true turning point was a plan to demolish buildings of the Zollern 2/4 mine in Dortmund. Workers' housing estates, too, were classified as monuments of social history, industrial culture, and history of architecture and development of cities, and they were included in the area of activities relating to the urban landscape renewal (Gunter, Andere Kriterien für Ruhr).

Over a subsequent decade the concept of preserving historic housing estates was incorporated in strategies of renewal of cities degraded due to industrial activities, and it was based predominantly on individual privatisation of workers' terraced, semi-detached, and detached houses. During the first stage, quite a costly method was developed, based on purchasing properties by public agencies, developing modernisation and reconstruction concepts, and construction works conducted on the basis of public urban development and housing programmes, and finally selling them to their previous tenants. Such measures, conducted in line with detailed guidelines of conservation authorities, were laborious and expensive; they did, however, bring about positive results: maintained aesthetic and urban cohesion of estates (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017).

In the 1980s, another wave of individual privatisation of workers' estates took place and was linked to the industry's need to quickly raise capital for restructuring measures. Even though prior to the privatisation process there had been attempts to secure the rights

kosztowną metodę, która opierała się na: wykupie nieruchomości przez agencje publiczne, opracowaniu koncepcji modernizacji i przebudowy, działaniach budowlanych przeprowadzonych w oparciu o publiczne programy rozwoju miejskiego i mieszkalnictwa i ostatecznie sprzedaży dotychczasowym lokatorom. Takie działania, prowadzone w oparciu o szczegółowe wytyczne konserwatorskie, były pracochłonne i kosztowne, ale przyniosły długotrwałe pozytywne rezultaty w postaci zachowania spójności estetycznej i urbanistycznej osiedla (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017).

W latach 80. XX wieku miała miejsce kolejna fala indywidualnej prywatyzacji osiedli robotniczych, która związana była z koniecznością szybkiego pozyskania kapitału na działania restrukturyzacyjne przez przemysł. Chociaż przed rozpoczęciem procesu prywatyzacji podejmowano próbę zabezpieczenia praw dotychczasowych lokatorów, to ze względu na pośpiech mniejszą wagę przywiązywano do zagadnień konserwatorskich, zachowania jednorodnego charakteru estetycznego i jednorodności urbanistycznej. W konsekwencji wiele osiedli utraciło swój pierwotny charakter. Dopiero w obliczu pojawiającego się chaosu przestrzennego, z pewnym opóźnieniem zdecydowano wprowadzić instrumenty planowania przestrzennego i projektowania konserwatorskiego. Niemniej w latach 80. zachowanie i ochrona osiedli stały się jednym z głównych punktów polityki Ministerstwa Rozwoju Obszarów Miejskich Kraju Związkowego Północnej Nardenii-Westfalii. W tym czasie wiele osiedli zostało przejętych przez regionalne przedsiębiorstwa mieszkaniowe i poddane modernizacji. Duża część historycznych osiedli zarządzanych przez przedsiębiorstwa została w sposób wzorcowy odnowiona przy znacznym wykorzystaniu środków publicznych, tworząc atrakcyjne dzielnice mieszkań socjalnych i czynszowych (Siedlungen Leben in der Kolonie, Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017).

W latach 90. dominowała idea, która starała się w sposób kompleksowy zmierzyć się z problemem odnowy terenów zdegradowanych długotrwałą działalnością przemysłową w Zagłębiu Ruhry. Był to okres, w którym wiodącą rolę pełnił Program IBA Emscher Park zainicjowany w 1989 roku. Ta skoordynowana na wielu płaszczyznach strategia odnowy krajobrazu przemysłowego dotyczyła nie tylko terenów przemysłowych, ale również terenów zdegradowanej zieleni, obszarów miejskich, w tym osiedli robotniczych. Działania związane z odnową miast koncentrowały się na dzielnicach miejskich, które zostały szczególnie dotknięte negatywnymi skutkami gospodarczymi i społecznymi w trakcie procesu restrukturyzacji, co w dużej mierze przekładało się na zainteresowanie osiedlami robotniczymi. Z jednej strony skupiono się na nowym, innowacyjnym budownictwie planowanym na opuszczonych terenach poprzemysłowych, z drugiej strony na modernizacji i włączaniu w struktury miejskie historycznych założeń robotniczych (Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999).

Skoordynowane działanie IBA Emscher Park na wszystkich płaszczyznach związanych z odnową krajobrazu poprzemysłowego i włączenia go w struktury miejskie

of the previous tenants, due to haste less importance was attached to conservation issues and to maintaining a uniform aesthetic character and urban homogeneity. In consequence, many housing estates lost their initial character. Only with the emergent spatial chaos in the offing, was it decided – with a certain delay – to introduce elements of spatial planning and conservation planning. Nevertheless, in the 1980s preservation and protection of housing estates became one of the main elements of the policy of the North Rhine-Westphalia Ministry of Development of Urban Areas. At the time, many housing estates were taken over also by regional housing companies and subjected to retrofitting. A large part of historical housing estates administered by companies were renovated in an exemplary fashion, with the application of considerable public funds, creating attractive districts of social houses and houses for rent (Siedlungen Leben in der Kolonie, Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017).

The 1990s were dominated by an idea which tried to face the problem of renewal of territories degraded by long-term industrial activities in the Ruhr Region in a comprehensive way. It was a period in which the leading role was played by the IBA Emscher Park Programme, initiated in 1989. This industrial landscape renewal strategy coordinated on numerous planes covered not only strictly industrial areas, but also degraded green areas and urban areas which had been particularly affected by negative economic and social effects during the restructuring process, which largely translated into interest in workers' housing estates. On one hand it focused on new innovative buildings, planned on abandoned post-industrial territories; on the other hand on modernisation of historic workers' district and incorporating them in urban structures (Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999).

Coordinated activities of IBA Emscher Park on all planes connected with the renewal of the post-industrial landscape and incorporating it in urban structures can be observed upon the example of the town of Gelsenkirchen and the Schüngelberg housing estate (ills. 4, 5). This housing estate, erected successively from 1903 until the World War I, consists of several complexes of workers' houses and offices and it constitutes a coherent whole in the character of a garden-city. For years the housing estate bordered on the Hugo mine shaft and a vast area of post-industrial waste – a slag heap. In the 1980s the estate was on the verge of collapse, not only due to the reduction of its mother plant, but also due to the replacement of the indigenous inhabitants of the estate – multigenerational families of miners – with Turkish immigrants (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017). Due to the unclear situation connected with the administration of the development and lack of involvement on the part of its new residents, the estate faced the threat of liquidation. The situation changed drastically when the Schüngelberg housing estate was covered with support from the IBA Emscher Park support (Taylor, 2015; Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999). Starting from 1989, the residential buildings

można zaobserwować na przykładzie miasta Gelsenkirchen i osiedla Schüngelberg (il. 4, 5). Osiedle to budowane sukcesywnie od 1903 roku do I wojny światowej składa się z kilku zespołów zabudowy robotniczej i urzędniczej, tworząc spójną całość w charakterze miasta-ogrodu. Osiedle przez lata sąsiadowało z szybem kopalni Hugo oraz rozległym terenem odpadów przemysłowych – hałdą żuźlową. W latach 80. osiedle znalazło się na granicy upadku, nie tylko w związku z likwidacją kopalni, ale także z powodu wymiany rdzennych mieszkańców osiedla – wielopokoleniowych rodzin górniczych na imigrantów pochodzenia tureckiego (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017). Ze względu na niejasną sytuację związaną z zarządzaniem oraz brakiem zaangażowania ze strony nowych mieszkańców, osiedlu groziło wyburzenie. Sytuacja diametralnie zmieniła się w momencie objęcia osiedla Schüngelberg wsparciem Programu IBA Emscher Park (Taylor, 2015; Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999). Od 1989 roku w ramach IBA przeprowadzono renowację budynków mieszkalnych zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi oraz modernizację mieszkań, dostosowując je do współczesnych wymogów. Celem programu było również wzmocnienie potencjału rozwojowego osiedla poprzez uzupełnienie przestrzeni nowymi domami z mieszkaniami na wynajem, dbając przy tym o długoterminowe gwarancje niskich czynszów poprzez zaangażowanie środków publicznych z funduszu federalnego. Budynki mieszkalne w formie zabudowy szeregowej z 215 mieszkaniami zostały harmonijnie wkomponowane w centralny, pusty do tej pory obszar osiedla, tworząc zwarty zespół zabudowy mieszkaniowej. Działania rewitalizacyjne objęły również zdegradowane tereny przemysłowe, w tym zlokalizowaną bezpośrednio przy osiedlu hałdę Runenberg. Dzięki przekształceniu jej w rozległe zielone tereny rekreacyjne stała się szeroko rozpoznawalnym elementem krajobrazu, przyciągającym turystów oraz atrakcyjnym miejscem spędzania wolnego czasu. Dzięki skoordynowanym działaniom zarówno w odnowę obszarów przemysłowych, jak i modernizację oraz rozbudowę osiedla, obszar, który wcześniej był problemowy, stał się obecnie impulsem rozwojowym tej części miasta (Siedlungen Leben in der Kolonie;

were renovated within the scheme of IBA in compliance with conservation authorities' guidelines and apartments were modernised and adapted to the contemporary requirements. The objective of the programme was also to strengthen the development potential of the housing estate by filling in the space of the estate with new houses with apartments for rent, making sure long-term guarantees of low rents were granted thanks to providing public funds from the federal budget. Terraced houses with 215 apartments here harmoniously embedded in the central area of the housing estate, which until then had been empty, creating a compact complex of residential buildings. Revitalisation measures also covered degraded post-industrial areas, including the Runenberg heap located directly by the housing estate. Thanks to transforming it into extensive green recreational areas, it became a recognised landmark in the local landscape attracting tourists and an attractive place for sending free time. Coordinated measures into renewal of post-industrial areas, as well as into the modernisation and extension of the housing estate, the area which used to be problematic, has become a development stimulus for this part of the city (Siedlungen Leben in der Kolonie, Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017, Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999).

Within the scheme of the 10 years' IBA Emscher Park Programme, 120 projects of renewal of post-industrial landscape in the Emscher river were implemented, a large part of which focused around the topic of urban development (Taylor, 2015). Within this subject, a special category of projects was created, entitled 'Living in Housing Estates– Building and Renewal' (*Wohnen in der Siedlung - Neubau und Erneuerung*), which revolved around the building of new apartments, often erected on areas abandoned by industry, as well as revitalisation of historical workers' housing estates. With the support of public funds, the total of 3000 apartments were retrofitted in historic complexes and 2500 new ones were built (Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999).

Due to the success of the measures implemented within the scheme of IBA Emscher Park, over the

Il. 4. Widok na osiedle Schüngelberg w Gelsenkirchen z rekultywowanej hałdy, Niemcy. Autor: Anna Sulimowska

Ill. 4. View of Schüngelberg housing estate in Gelsenkirchen, Germany from the top of the recultivated heap. Author: Anna Sulimowska

Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017; Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999).

W ramach 10 letniego Programu IBA Emscher Park zrealizowano 120 projektów dotyczących odnowy krajobrazu poprzemysłowego w dolinie rzeki Emscher, z czego znaczna część skupiona była wokół tematu rozwoju miejskiego (Taylor, 2015). W ramach tego zagadnienia utworzono kategorię projektów pt: „Mieszkanie w osiedlach – budowa i odnowa” (*Wohnen in der Siedlung - Neubau und Erneuerung*), które skupiały się zarówno na budowie nowych mieszkań, często wznoszonych na terenach opuszczonych przez przemysł, jak i działaniach rewitalizacyjnych historycznych osiedli robotniczych. W sumie przy udziale środków publicznych zmodernizowano 3000 mieszkań w historycznych zespołach oraz zbudowano 2500 nowych mieszkań (Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999). Sukces działań prowadzonych w ramach IBA Emscher Park sprawił, że przez kolejne 20 lat problematyka związana z zachowaniem i odnową osiedli robotniczych zeszła na dalszy plan, ponieważ najbardziej palące problemy zostały rozwiązane. Historyczne zespoły zabudowy robotniczej, których zachowanie w poprzednich latach wzbudzało mnóstwo emocji różnych grup mieszkańców i aktywistów, zostały zmodernizowane, w znacznym stopniu włączone w strukturę urbanistyczną miast, a problemy społeczne i ekonomiczne, które były wynikiem restrukturyzacji przemysłu, zostały zredukowane. Kolejne lata ujawniły jednak symptomy nadchodzących zmian. Od około 2010 roku regionalna polityka rozwoju miast Zagłębia Ruhry ponownie umieściła osiedla robotnicze w szerokim kontekście zintegrowanego rozwoju miast i dzielnic miejskich. Było to działanie wyprzedzające, które miało zapobiec w przyszłości prognozowanym zmianom w strukturze społecznej mieszkańców osiedli, związanej z całkowitą likwidacją miejsc pracy w przemyśle ciężkim (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017).

W 2014 roku gminy Zagłębia Ruhry nawiązały współpracę w zakresie długoterminowej ochrony dziedzictwa kulturowego osiedli robotniczych pt.: „Międzygminna koncepcja działania na rzecz kultury osiedleńczej w dzielnicach Zagłębia Ruhry” (*Interkommunalen Handlungskonzeptes Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes*). Do wspólnego projektu przystąpiło 20 gmin przy współudziale Ministerstwa Rozwoju Miast NRW, Regionalverband Ruhr, trzech dużych przedsiębiorstw mieszkaniowych – LEG-Wohnen, Vivawest Wohnen i Vonovia, grupy roboczej konserwatorów zabytków regionu Zagłębia Ruhry oraz Urzędu Konserwatora Kraju Związkowego Północnej Nardenii-Westfalii. Działaniami objęto 44 dzielnice miejskie, w których znajdują się 72 osiedla robotnicze. Kryteria wyboru osiedli ustalone zostały przez ekspertów – urbanistów i konserwatorów zabytków i obejmowały:

- genezę osiedli – osiedla zakładowe przemysłu węglowego i stalowego,
- wiek – budowane do lat 20. XX wieku,
- wyraźne cechy urbanistyczne wyróżniające je z otoczenia,
- ochronę konserwatorską,
- potencjał związany z zaangażowaniem podmiotów zarządzających/miasta/dzielnicy/społeczności.

II. 5. Plan osiedla Schüngelberg w Gelsenkirchen, Niemcy. Autor: Anna Sulimowska

III. 5. Urban layout of Schüngelberg housing estate in Gelsenkirchen, Germany. Author: Anna Sulimowska

subsequent two decades the topic of preserving and reviving workers' housing estates became somewhat less important as the most urgent issues had been already solved. Historic workers' residential buildings, the preservation of which had evoked many different emotions in different groups of residents and activists in previous years, were modernised, largely incorporated in the urban structure of cities, and social and economic problems resulting from industry restructuring had been reduced. Subsequent years, however, revealed certain symptoms of forthcoming changes. In ca. 2010 the regional urban development policy in the Ruhr Region placed workers' housing estates in the broad context of integrated development of cities and municipal districts once again. It was an anticipatory measure, which was to prevent forecast changes in the social structure of housing estates residents in the future, associated with the complete liquidation of jobs in the heavy industry (Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017).

In 2014 the Ruhr Region communes established cooperation in terms of long-term protection of the cultural heritage of workers' housing estates titled 'Intercommunal Action Concept for the Settlement Culture in Districts of the Ruhr Region' (Interkommunalen Handlungskonzeptes Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes). 20 communes joined in the project, which was supported by the NRW Ministry for Urban Development, Regionalverband Ruhr, three large housing companies: LEG-Wohnen, Vivawest Wohnen, and Vonovia, a working team of monument conservation officers from the Ruhr Region and the North Rhine-Westphalia Monument Conservation Office. The measures covered 44 municipal districts, with 72 workers' housing estates. Criteria for the selection of housing estates were defined by experts – urban planners and monument conservator offices

Do programu włączone zostały zarówno osiedla sprywatyzowane w latach 80., w których własność jest rozdrobniona, jak i osiedla o jednolitej własności, wynajmowane lokatorom i zarządzane przez duże przedsiębiorstwa mieszkaniowe. Analiza zakończona w 2017 roku wykazała trzy główne wyzwania, które w najbliższej przyszłości będą kluczowe dla ochrony historycznej zabudowy robotniczej:

- zachowanie jednolitej własności oraz określenie nowych inwestycji w osiedlach,
- określenie warunków ewentualnej prywatyzacji indywidualnej oraz redensyfikacji,
- zaangażowanie w kompleksowy, zintegrowany rozwój byłych dzielnic robotniczych (Siedlungen Leben in der Kolonie, Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017, Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999).

4.2. Wnioski z działań w Zagłębiu Ruhry

Rezultatem transformacji przemysłu ciężkiego w Zagłębiu Ruhry była m.in. zmiana własności osiedli robotniczych. Osiedla robotnicze, które nie zostały indywidualnie sprywatyzowane, zostały w konsekwencji prowadzonych działań restrukturyzacyjnych przejęte przez duże przedsiębiorstwa mieszkaniowe, które zorientowane są na zysk osiągany z wynajmu domów i mieszkań. Z tego względu, dla zachowania dziedzictwa kulturowego osiedli, ważne było zapewnienie spójnych kierunków rozwoju i wzmocnienie partnerstwa pomiędzy instytucjonalnymi właścicielami osiedli a gminami. Z perspektywy czasu jednolita własność osiedli okazała się lepszą podstawą do zachowania wartości dziedzictwa kulturowego osiedli niż prywatyzacja indywidualna. Zintegrowane spojrzenie i koordynacja działań pomiędzy gminą i partnerami instytucjonalnymi miało pozytywne przełożenie na zachowanie charakterystycznych cech urbanistycznych i architektonicznych modernizowanych zespołów zabudowy robotniczej, czego nie zawsze w pełni udawało się dopilnować przy większym rozdrobnieniu własności.

5. PRZYPADEK AGLOMERACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ

Agglomeracja Górnośląska położona w południowo-zachodniej Polsce jest największą polską aglomeracją przemysłową, która skupia 14 miast na obszarze około 2600 km², zamieszkiwaną obecnie przez około 2,7 mln ludzi. W latach 1945-1989, w okresie centralnie sterowanej gospodarki socjalistycznej ten region przemysłowy był obszarem ekstremalnej eksploatacji, której nie towarzyszył rozwój jakościowy, a jedynie wzrost ilościowy mierzony milionami ton wydobytego węgla i wytopionej stali. Skutki przestrzenne, środowiskowe i społeczne tej nadmiernej eksploatacji do tej pory są boleśnie odczuwalne w przestrzeni górnośląskich miast. Powojenna rabunkowa gospodarka surowcowa, migracje, masowe wysiedlenia autochtonów, sprawiły że ciągłość kulturowa na tym obszarze została zerwana, co potęgowało degradację przestrzeni miast i środowiska naturalnego (Bukowski, Śniegocki, Wetmańska, 2018; Paszcza, 2010). Okres gwałtownej i często pochopnej transformacji gospodarczej, rozpoczętej w latach 90. XX wieku

– and they included:

- the origins of the housing estates – housing estates of coal and steel industry plants,
- age – built by the 1920s,
- clear urban features making them stand out in the surrounding area,
- conservation protection,
- potential associated with the involvement of administrators of the city/district/community.

The programme also covered housing estates privatised in the 1980s, where the ownership structure was fragmented, as well as housing estates with a homogenous ownership structure, rented to tenants and administered by large housing companies. The analysis completed in 2017 identified three main challenges that will be key to the preservation of historic workers' housing in the near future:

- preservation of a homogenous ownership structure and definition of perspectives for new investments in housing estates,
- definition of conditions of individual privatisation and redensification, if any,
- involvement in comprehensive integrated development of former workers' districts (Siedlungen Leben in der Kolonie, Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes, 2017, Beierlorzer, Boll, Ganser, 1999).

4.2. Conclusions from Activities Undertaken in Ruhrgebiet

The result of the transformation of the steel and coal industry in the Ruhr Region was – among other things – a change in terms of ownership of workers' housing estates. Those which had not been individually privatised, as a result of restructuring activities were mostly taken over by large housing companies, which were oriented towards profits generated by leasing houses and apartments. For this reason and in order to preserve the cultural heritage of housing estates, it was crucial to provide coherent development conditions and to strengthen the partnership between institutional owners of housing estates and communes. From the perspective of time, the homogenous ownership structure of housing estates turned out to constitute a better foundation for the preservation of cultural heritage values of housing estates than individual privatisation. An integrated approach and coordination of measures between communes and institutional partners translated positively into the preservation of characteristic urban and architectural features of modernised complexes of workers' residential districts, which was not always the case when the ownership structure was more fragmented.

5. CASE STUDY – SILESIA AGGLOMERATION

The Upper Silesian Agglomeration, located in the south-western part of Poland, is the largest industrial agglomeration in Poland, consisting of 14 towns and cities on the surface area of ca. 2600 square kilometres, with the population of ca. 2.7 million. In the years 1945-1989, in the period of centrally controlled socialist economy, this industrial region was a territory of extreme exploitation, which was not balanced with the

doprowadził do zachwiania dotychczasowej podstawy istnienia tradycyjnego górnośląskiego przemysłu. W ciągu 30 lat restrukturyzacji przemysłu ciężkiego zlikwidowano większość nierentownych kopalń, hut i towarzyszących im zakładów przerobczych. W konsekwencji pojawiły się rozległe tereny nieużytków poprzemysłowych zdegradowanych długotrwałą działalnością przemysłową, a dotychczasowe symbole tradycyjnego przemysłu, jak wieże wyciągowe kopalń, kominy i majestatyczne bryły hal fabrycznych, sukcesywnie znikają z krajobrazu górnośląskich miast. Cichymi świadkami tych wydarzeń były i nadal są historyczne osiedla robotnicze, które po upadku macierzystych zakładów, straciły racjonalną podstawę swojego istnienia. Ich nowymi właścicielami z mocy prawa stały się gminy, które w żaden sposób nie były przygotowane na takie obciążenie finansowe i organizacyjne. W efekcie wieloletnich zaniedbań i przy braku wsparcia systemowego i finansowego, osiedla robotnicze w większości stały się enklawami biedy i patologii społecznych (Skowron, 2011).

5.1. Konsekwencje transformacji strukturalnej Aglomeracji Górnośląskiej

Przełom XX i XXI wieku obok zmian gospodarczych i ustrojowych związanych z decentralizacją władzy, przyniósł również reformę administracyjną, czego skutkiem było powstanie samorządu lokalnego i regionalnego. W konsekwencji ustaw z 1990 i 1998 roku samorzady terytorialne stały się głównym podmiotem kreującym politykę regionalną, ale również przejmującym odpowiedzialność za proces stymulacji rozwoju regionu (Chodubski, 2015; Wansacz, 2012; Ustawa o samorządzie województwa, 1998; Ustawa o samorządzie gminnym, 1990). Ze względu na specyfikę regionu, którego gospodarka oparta była przez ponad 200 lat wyłącznie na przemyśle ciężkim, Samorząd Województwa Śląskiego miał wyjątkowo trudne zadanie. Mimo palących potrzeb w zakresie transformacji gospodarczej, priorytetów związanych z koniecznością restrukturyzacji przemysłu oraz głębokich przemian społecznych i środowiskowych, w dokumentach wyznaczających strategiczne cele polityki regionalnej, m.in. w: kolejnych Strategiach Rozwoju Województwa Śląskiego oraz w Planach Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego, zapisane zostały potrzeby ochrony dziedzictwa przemysłowego, w których słusznie upatrywano szans rozwojowych. Cel miał zostać osiągnięty poprzez zmianę negatywnego wizerunku miast przemysłowych – przebudowę starych przeludnionych lub zdegradowanych dzielnic, odnowę zabytkowej zabudowy przemysłowej, organizowanie wsparcia dla miast w celu rewitalizacji historycznych osiedli robotniczych. Takie deklaracje zdradzają pewną świadomość władz regionalnych o wartości dziedzictwa przemysłowego, w tym osiedli robotniczych. Niestety, w większości zostały one jedynie deklaracjami na papierze, a po 30 latach nie została wypracowana na poziomie regionalnym spójna polityka ochrony historycznych osiedli robotniczych.

O ile dokumenty strategiczne na szczeblu regionalnym wyznaczają jedynie kierunek pożądanych w regionie działań, o tyle polityka na poziomie lokalnym musi

qualitative development, but was only accompanied by the quantitative growth measured with millions of tons of extracted coal and smelted steel. Spatial, environmental, and social effects of this excessive exploitation are painfully felt in the space of Upper Silesian towns and cities. Due to the post-war overexploitation of natural resources, migrations, mass displacement of indigenous people, the cultural continuity of this area was severed, which exacerbated the degradation of the space of cities and of natural environment (Bukowski, Śniegocki, Wetmańska, 2018; Paszcza, 2010). The period of rapid and often haphazard economic transformation, commenced in the 1990s, shook the foundations of the traditional Upper Silesian industry. During the 30 years of restructuring of the heavy industry, unprofitable mines, steelworks, and processing plants that accompanied them gradually disappeared. Consequently, there emerged vast areas of post-industrial wasteland, degraded with long years of industrial activities, and such old symbols of the traditional industry as headframes of mines, chimneys, and majestic factory halls, disappeared with no reflection whatsoever from the landscape of Silesian towns and cities. Historic workers' housing estate, which lost the rationale of their very existence after the collapse of their mother plants, were, and still are, silent witnesses to those events. Communes became their new owners, even though they were completely unprepared for such a financial and organisational burden. As a result of years of neglect and due to lack of any systematic and financial support, workers' housing estates became enclaves of poverty and social pathologies (Skowron, 2011).

5.1. The result of the structural transformation of the region

Apart from economic and political transformations associated with the decentralisation of power, the turn of the 20th century also brought an administration reform, which established the institution of a local government and a regional government. As a result of acts from 1990 and 1998, territorial governments became the main actors creating the regional policy, but also taking over responsibility for the process of regional development stimulation and all tasks connected with it (Chodubski, 2015; Wansacz, 2012; Ustawa o samorządzie województwa, 1998; Ustawa o samorządzie gminnym, 1990). Due to the specific characteristics of the region, whose economy had been based exclusively on the heavy industry for over 200 years, the Local Government of the Silesian Province faced an extremely difficult challenge. However, despite pressing needs in terms of economic transformation, priorities associated with the need of industry restructuring and deep social and environmental changes, documents which defined strategic objectives of the regional policy, such as subsequent Development Strategies of the Silesian Province (Strategia rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000–2015), and in Spatial Development Plans of the Silesian Province (Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+) included provisions relating to the need to protect

uwzględniać zadania szczegółowe, które są komplementarne w stosunku do założeń regionalnych. Zapisy ochrony i odnowy zespołów zabudowy robotniczej pojawiły się więc w lokalnych strategiach i programach rewitalizacji na poziomie samorządów miejskich. Niestety gminy, które po upadku zakładów przemysłowych stały się właścicielami osiedli robotniczych, nie radziły sobie finansowo i organizacyjnie ze skomplikowanym, wielopłaszczyznowym problemem rewitalizacji. Ponadto w pierwszym etapie przemian gospodarczych odnowa przestrzeni historycznych osiedli przegrywała z pilniejszymi potrzebami restrukturyzacji przemysłu, odbudowy rynku pracy, konieczności poprawy infrastruktury komunikacyjnej i technicznej. Poprawę sytuacji miało przynieść wstąpienie Polski w struktury Unii Europejskiej w 2004 roku. Europejska polityka spójności zapewniała fundusze rozdzielane lokalnym podmiotom w ramach Zintegrowanych Programów Operacyjnych Rozwoju Regionalnego (ZPORR), a następnie Regionalnych Programów Operacyjnych (RPO). Wyszczególnione w nich osie priorytetowe oferują możliwość pozyskiwania środków na szerokie spektrum działań i w związku z tym możliwość kompleksowego podejścia do operacji rewitalizacyjnych przestrzeni śródmiejskich, w tym historycznych osiedli robotniczych. Jednostki samorządowe chętnie sięgają po te środki, jednak podejmowane działania są fragmentaryczne i dotyczą najczęściej wyłącznie modernizacji pojedynczych budynków i infrastruktury technicznej, a poszczególne aktywności są uzależnione od bieżących konkursów.

Przykładem takich nieudolnych działań może być

the cultural and industrial heritage, which – as it was rightly claimed – offered considerable development opportunities. This goal was to be achieved by changing the negative image of industrial towns and cities: by rebuilding old overpopulated or degraded districts, renovating historic industrial architecture, organising support for towns and cities in order to revitalise historic workers' housing estates. Such declarations testify to awareness of the industrial heritage, including workers' housing estates, on the part of regional authorities. Sadly, in most cases, they remained mere declarations on paper, and after 30 years no coherent policy relating to the industrial heritage protection has been developed.

As far as strategic documents on the regional level define only the direction of measures that should be implemented in the region, the policy on the local level must comprise detailed tasks, which are complementary towards the regional assumptions. Provisions concerning the protection and renovation of complexes of workers' residential buildings appeared, therefore, in local strategies and revitalisation programmes on the level of city authorities. Regrettably, communes which after the collapse of industrial plants became the owners of workers' housing estate by virtue of law, could not cope with the complicated and multifaceted problem of their revitalisation in financial and organisational terms. Furthermore, at the first stage of economic transformations, the needs to revive the space of historic housing estates would lose with more pressing needs of industry restructuring, reconstruction of the job market, the need to

II. 6a. Osiedle Borsig w Zabrze, przed modernizacją infrastruktury wodno-kanalizacyjnej (2003). 6b. Całkowita wycinka drzew dokonana podczas modernizacji infrastruktury wodno-kanalizacyjnej (2019). Autor: Anna Sulimowska

III. 6a. Borsig housing estate in Zabrze, Poland, before modernisation of the sewage infrastructure (2003). 6b. Total tree felling during the modernization of the estate's sewage system (2019). Author: Anna Sulimowska

Il. 7. Plan osiedla Borsig w Zabrzu. Autor: Anna Sulimowska
 Ill. 7. Urban layout of Borsig housing estate in Zabrze.
 Author: Anna Sulimowska

osiedle Borsig w Zabrzu – jedno z najstarszych i najbardziej charakterystycznych górnośląskich osiedli robotniczych (il. 6a, 7). Powstało w latach 1863–1871 ufundowane przez znanego berlińskiego przemysłowca Augusta Borsiga w sąsiedztwie kombinatu górniczo-hutniczego. Prosta zabudowa typu blokowego z czerwonej cegły usytuowana wzdłuż kilku równoległych ulic osiedla tworzy zgeometryzowany układ urbanistyczny z wewnętrznymi podwórkami, z ciągami zabudowy gospodarczej tzw. *chlewikami*. W okresie powstania było to osiedle o wyjątkowo wysokim standardzie mieszkań, wyposażone w najpotrzebniejsze funkcje usługowe i socjalne, takie jak: szkoła, przedszkole, gospoda, sala gimnastyczna, poczta i gabinet lekarski oraz założenie parkowe, tworząc autonomiczną jednostkę dla około 2800 mieszkańców. Obecnie osiedle jest częścią dzielnicy Zabrze, która charakteryzuje się największym poziomem bezrobocia i przestępczości. Po likwidacji miejsc pracy w kopalni i koksowni mieszkańcy doświadczyli bezrobocia i znacznego zubożenia, a brak wsparcia macierzystego zakładu doprowadził do pogorszenia stanu technicznego budynków i przestrzeni osiedla.

Ze względu na swoją unikatowość osiedle było przedmiotem zainteresowania różnych programów odnowy, w tym szeroko nagłaśnianego międzynarodowego programu REKULA, jednak z powodu nieuregulowanego stanu prawnego osiedla działania ograniczyły się wyłącznie do sugestii i zaleceń. Nadzieją na poprawę sytuacji miały okazać się środki europejskie pozyskane na tzw. modernizację gospodarki wodno-ściekowej. Remont kanalizacji został przeprowadzony w 2014 roku, ale w wyniku nieprzemyślnych działań towarzyszącym pracom remontowym, które polegały na wycince starodrzewia wzdłuż ulic osiedla oraz wybrukowaniu ulic kostką betonową, niepowtarzalna atmosfera tego miejsca została bezpowrotnie zniszczona. Bez wątpienia mieszkańcom żyje się wygodniej, ale w majestacie prawa i za

improve the transport and technical infrastructure. The situation was to be improved by Poland's accession to the structures of the European Union in 2004. The European cohesion policy provided funds distributed among local entities, including communes, within the scheme of Integrated Regional Development Operational Programmes (Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego 2004-2006), and subsequently Regional Operational Programmes (Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego na lata 2014–2020). Priority axes defined therein offer an opportunity to obtain funds for a broad spectrum of actions and consequently an opportunity of a comprehensive approach to revitalisation operations in inner cities, including historic workers' housing estates. Local authorities reach out for these funds quite willingly; however, the implemented measures are segmented and most frequently consist in technical retrofitting of individual buildings, and occasionally in actions fostering professional activation of local communities. Individual activities depend on the availability of competitions for financing measures and funds distribution.

An example of such inept actions could be the Borsig housing estate in Zabrze – one of the oldest and the most characteristic Upper Silesian workers' housing estates (ills. 6a, 7). It was erected in the years 1863–1971 and was funded by a well-known Berlin-based industrialist, August Borsig, near a mining and metallurgical plant. Simple red-brick block architecture situated along several parallel streets of the housing estate creates a geometrical urban layout with internal backyards and sequences of the so-called *pigsties*. When it was first erected, it was an estate of an exceptionally high standard of apartments, equipped with the most necessary services and social functions, such as school, nursery, inn, gym, post office, and doctor's surgery and green area, creating an autonomous unit for ca. 2800 residents. Today, the estate is part of a district of Zabrze, which stands out due to the higher level of unemployment and delinquency. When jobs in the mine and in the coking plant had been liquidated, local residents suffered unemployment and significant impoverishment, and lack of any support from their mother plant contributed to the deterioration of the technical condition of buildings and common spaces within the housing estate.

Due to its uniqueness, the housing estate has been the object of interest of different renovation programmes, including the widely publicised international programme REKULA. However, owing to the unregulated legal status of the estate, the programme activities were limited merely to suggestions and recommendations. European funds obtained for the modernisation of the water supply and wastewater management were to give new hope for improvement. The sewage system was renovated in 2014. However, due to ill-considered actions that accompanied the renovation works, consisting in the clearance of old trees growing along the streets of the housing estate and paving the streets with concrete setts, the unique atmosphere of this place was

Il. 8. Zdegradowana przestrzeń osiedla Kolonia Zgorzelec w Bytomiu. Autor: Anna Sulimowska
Ill. 8. Degraded space of the Kolonia Zgorzelec in Bytom, Poland. Author: Anna Sulimowska

zgodą urzędników utracono wysoką zielen – jeden z najważniejszych elementów, który współtworzył unikatowy charakter miejsca (il. 6b). Jego odtworzenie jest już niestety niemożliwe (Sulimowska-Ociepka, 2016).

Innym przykładem działań miasta, które mimo zewnętrznego wsparcia ciągną się latami bez pozytywnego efektu jest Kolonia Zgorzelec w Bytomiu (il. 8, 9). Ta jedna z najstarszych osad robotniczych założona została w latach 1897–1901 dla pracowników huty Hubertus koncernu Thiele-Wincklerów. W 1994 roku kolonia została wpisana do rejestru zabytków województwa śląskiego. Po likwidacji huty, podobnie jak inne górnośląskie osiedla, przeszła na własność miasta. Skala osiedla jest niewielka, a otoczenie nietypowe. Złożona z 34 niewielkich czterorodzinnych budynków i położona z dala od zdegradowanych terenów poprzemysłowych, w malowniczym terenie nad brzegiem rzeki Bytomki zdawała się idealnym celem działań rewitalizacyjnych. Partnerem projektu rozpoczętego w 1993 roku była IBA Emscher Park wraz z miastem Recklinghausen, które dofinansowały inwestycję w wysokości około 500 tys. euro. W ramach projektu planowano stworzyć kolonię dla artystów i przedstawicieli wolnych zawodów, którzy mieli wykreować jej nowy atrakcyjny wizerunek (Kruk, 2016). Trwające 6 lat działania zakończyły się remontem 9 domów oraz uzupełnieniem infrastruktury technicznej i drogowej. W trakcie remontów część mieszkańców została wysiedlona i obecnie wiele domów jest niezamieszkałych, co prowadzi do ich dalszej degradacji. Aktualnie, po około 20 latach zastoju i pogłębiającej się degradacji, osiedle wpisane zostało to Gminnego Programu Rewitalizacji, a na działania rewitalizacyjne, które powinny zakończyć się w 2022 roku przeznaczono ok. 6 mln euro. Prace posuwają się wolno, a brak kompleksowych działań rewitalizacyjnych, obejmujących nie tylko poprawę stanu technicznego, ale także dotyczących zagadnień socjalno-ekonomicznych, prawdopodobnie utrudni osiągnięcie zamierzonego celu.

W przestrzeni Aglomeracji Górnośląskiej istnieją również przykłady pozytywnych działań. Są one jednak nieliczne.

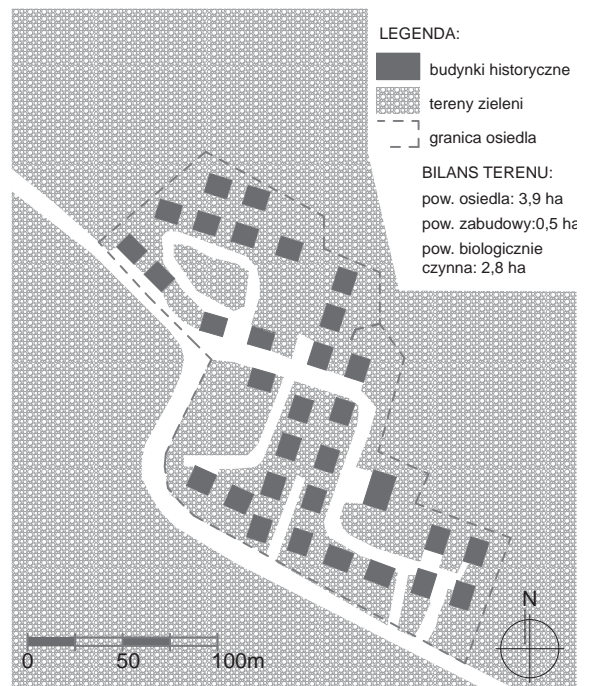
irretrievably destroyed. There is no doubt that the residents' lives are more comfortable, but due to state-sanctioned actions and with the permission of public authorities one of the most important elements creating the unique character of the place was lost (ill. 6b). Sadly, its reconstruction is impossible (Sulimowska-Ociepka, 2016).

Another example of measures undertaken by the city, which despite an outside support have been going on for years with no positive effect, is Kolonia Zgorzelec in Bytom (ills. 8, 9). This one of the oldest workers' settlements was established in 1897–1901 for workers of the Hubertus Steelworks of Thiele-Wincklers' corporation. In 1994 the colony was included in the register of monuments of the Silesian Province. When the steelworks had been liquidated, it became the city's property, just like other Upper Silesian housing estates. The scale of the estate is rather small, and its surroundings are not typical at all. Consisting of 34 small four-family buildings and located far from degraded post-industrial areas in a picturesque landscape along the banks of the Bytomka river, it seemed to be an ideal target of revitalisation measures. The partner in the project launched in 1993 was IBA Emscher Park along with the city of Recklinghausen, which provided financial support in the amount of ca. EUR 500,000. The project assumed creating a colony for artists and freelancers, who were to create its new attractive image (Kruk, 2016). The project activities, which lasted 6 years, led to the renovation of 9 houses and retrofitting the technical and road infrastructure. During the renovations some residents were replaced and currently many houses are uninhabited, which brings about their further degradation. Today, after ca. 20 years of stagnation and deteriorating degradation, the housing estate has been entered in the Communal Revitalisation Programme and ca. EUR 6 million has been allocated to revitalisation measures, which are to be completed by 2022 (Gminny Program Rewitalizacji).

Ilustracją może być osiedle Carl Emmanuel w Rudzie Śląskiej (il. 10, 11). Niewielka skala założenia urbanistycznego i lokalizacja w powojennej tkance miejskiej stała się atutem osiedla. Zachowany zespół to skromna pozostałość większego założenia, które powstało w latach 1909–1922 dla pracowników kopalni Brandenburg, według projektu Hansa von Poellnitsa (Kolonja robotnicza „Carl Emanuel”). Większość osiedla uległa rozbiórce w związku z budową Drogowej Trasy Średnicowej. Zachowana część, zlokalizowana pomiędzy ulicami Raciborską i Wolności została wpisana do wojewódzkiego rejestru zabytków w 1995 r. i grupuje dwukondygnacyjne budynki wokół wewnętrznego dziedzińca. Kilkurodzinne domy przekryte wysokimi dachami posiadają bogate dekoracje ceglane i kamienne w postaci gzymsów, nadproży i wolutowych szczytów, które wyraźnie odróżniają je od typowej zabudowy robotniczej. W latach 2012–2014 budynki wraz z zaniedbanym, wewnętrznym dziedzińcem były przedmiotem modernizacji, w wyniku której odnowiono elewacje, podniesiono standard mieszkań oraz przyłączono budynki do sieci ciepłowniczej (Zobacz jak zrewitalizowano śląskie osiedle robotnicze tzw. familoków, 2014). Z dziedzińca zniknęły zaniedbane budynki gospodarcze, a cały plac został podzielony na część gospodarczą i rekreacyjną z placem zabaw dla dzieci, która integruje okolicznych mieszkańców. Usytuowane z dala od przemysłu, w otoczeniu powojennej zabudowy mieszkaniowej i doskonale skomunikowane, stało się atrakcyjnym miejscem zamieszkania oraz wizytówką tej części miasta. Przeprowadzone działania, chociaż dotyczą tylko modernizacji budynków osiedla i ich otoczenia, można uznać za sukces. Ważne jest jednak określenie warunków ich powodzenia. Jednym z głównych czynników jest mała skala założenia, która ułatwia organizację przedsięwzięcia w ramach działań na poziomie lokalnym. Bardzo istotną sprawą jest lokalizacja, z dala od zdegradowanych terenów przemysłowych i związek z tkanką urbanistyczną miasta. Kluczowe jest pozytywne nastawienie lokalnej społeczności, ich związek emocjonalny z miejscem oraz zainicjowanie partnerstwa publiczno-prywatnego zarówno w celu pozyskania funduszy, jak i dalszej aktywizacji społeczno-ekonomicznej.

Il. 10. Odnowione osiedle Carl Emmanuel w Rudzie Śląskiej. Autor: Anna Sulimowska

Ill. 10. Renovated Carl Emanuel housing estate in Ruda Śląska, Poland. Author: Anna Sulimowska

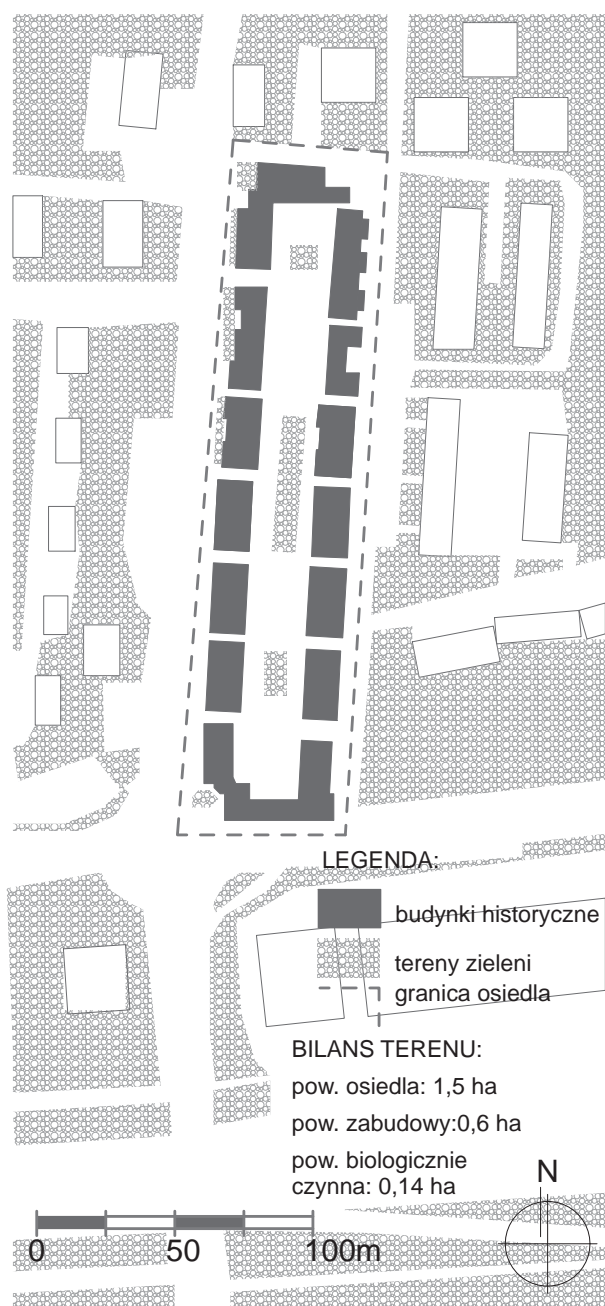

Ill. 9. Plan Kolonii Zgorzelec w Bytomiu. Autor: Anna Sulimowska

Ill. 9. Urban layout of Zgorzelec housing estate in Bytom. Author: Anna Sulimowska

Bytom 2020+). Unfortunately, work is progressing slowly, and the lack of comprehensive revitalisation measures not only in terms of improvement of the technical condition of structures, but also associated with socioeconomic aspects, will most probably make it difficult to achieve the intended goal. There are also examples of positive activities undertaken in the Upper Silesian Agglomeration, although they are few. A good illustration here could be the Carl Emanuel housing estate in Ruda Śląska (ills. 10, 11). The small scale of this urban complex and its location in the post-war urban tissue became an advantage of this housing estate. This complex is only a modest remainder of a bigger estate, which was built in 1909-1922 for employees of the Brandenburg mine according to the design by Hans von Poellnitz (Kolonja

Il. 11. Plan osiedla Carl Emanuel, Ruda Śląska. Autor: Anna Sulimowska

III. 11. Urban layout of Carl Emanuel housing estate in Ruda Śląska. Author: Anna Sulimowska

5.2. Wnioski z Aglomeracji Górnośląskiej

W ciągu 30 lat restrukturyzacji przemysłu w Polsce nie udało się wypracować skutecznej polityki odnowy i ochrony dziedzictwa przemysłowego na poziomie regionalnym. W 2015 roku pojawiła się wprawdzie ustawa o rewitalizacji, jest ona jednak dokumentem ogólnokrajowym, który określa prawne podstawy procesu, ale nie uwzględnia specyfiki regionu przemysłowego Aglomeracji Górnośląskiej. W konsekwencji braku skoordynowanej polityki odnowy na poziomie regionalnym działania prowadzone są wybiórczo, bez określania wspólnych i długoterminowych efektów, celów

robotnicza „Carl Emanuel”). Most of the housing estate was disassembled when the motorway was being built. Its preserved part, located between Raciborska and Wolności streets, was entered in the provincial register of monuments in 1995 and it groups two-storeyed buildings around an inner courtyard. The houses intended for several families, covered with tall mansard roofs, are embellished with rich brick and stone decorations in the form of cornices, lintels, and volutes, which clearly make them stand out among typical workers' residential buildings. In the years 2012–2014, the buildings together with the neglected inner courtyard were subjected to modernisation, as a result of which the facades were renovated, the standard of apartments was improved, and the buildings were connected to the heating network (Zobacz jak zrewitalizowano śląskie osiedle robotnicze tzw. familoków, 2014). Neglected outbuildings that used to blemish the courtyard disappeared, and the entire square was divided into a utility part and a recreational part, with a playground for children, which integrates local residents. Located far from industry, surrounded by post-war residential buildings, and provided with excellent public transport connections, this estate thanks to simple retrofitting measures became an attractive residential district and a showcase of this part of the city.

The implemented measures, even though in fact they refer only to modernisation of buildings within the housing estate and their surroundings, can be recognised as successful. However, it is crucial to define the conditions for this success. One of the main factors in this respect is a small scale of the complex, which makes the organisation of the task much easier within the scheme of actions undertaken on the local level. Location far from degraded post-industrial areas and proximity of the urban tissue of the town is very important. Positive attitudes of the local community is of key importance here, just like their emotional bond with this place and a public-private partnership, initiated in order to obtain funds, as well as to carry out further activities fostering socio-economic activation.

5.2. Conclusions from the Upper Silesian Agglomeration

During the 30 years of industry restructuring in Poland, the attempts at developing an effective policy of industrial heritage renewal and protection at the regional level have failed. In 2015 the Act on Revitalisation (Ustawa o Rewitalizacji, 2015) was passed. However, it is a national document, which defines legal grounds for the process, but does not take into account the scale and specificity of the industrial region of the Upper Silesian Agglomeration. As a consequence of the lack of coordinated renewal policy on the regional level, activities are carried out selectively, with no definition of common and long-term effects, goals and method of financing. Out of 250 Upper Silesian workers' housing estates, only 20 are covered with conservation protection, although in the Polish reality it does not guarantee

i sposobu finansowania. Z 250 górnośląskich osiedli robotniczych tylko 20 objętych jest ochroną konserwatorską, jednak w polskiej rzeczywistości nie gwarantuje to realnego wsparcia organizacyjnego i finansowego. Poza kilkoma pozytywnymi przykładami na poziomie lokalnym, brak jest systemowych rozwiązań ochrony i odnowy osiedli robotniczych na poziomie regionalnym. Niekorzystną sytuację potęguje nieuporządkowana sytuacja prawna wielu osiedli, położenie w zdegradowanych strefach przemysłowych, tworzenie enklaw biedy i patologii oraz obawa przed procesem gentryfikacji. Wybiórcze działania związane jedynie z odnową infrastruktury technicznej nie uchronią osiedli przed dalszą degradacją. Analizując sytuację na przestrzeni 10 lat, wydawać się może, że historyczne zespoły zabudowy robotniczej z całym bagażem problemów przestrzennych, socjalnych i ekonomicznych są dla władz miejskich jedynie obciążeniem, a nie cennym elementem krajobrazu kulturowego, który można wykorzystać do stworzenia kreatywnych przestrzeni miejskich.

6. PODSUMOWANIE

Porównanie efektów odnowy historycznych osiedli robotniczych w obu opisywanych aglomeracjach ujawniło diametralne różnice w stanie zachowania tego elementu dziedzictwa przemysłowego, ujawniając przy tym długoletnią tradycję skoordynowanej polityki w Zagłębiu Ruhry, przy braku jakichkolwiek skoordynowanych działań na szczeblu regionalnym w obrębie Aglomeracji Górnośląskiej.

Oczywiste różnice w stanie zachowania i sposobie ochrony historycznych osiedli robotniczych wynikają z odmiennego stanu świadomości o wartości dziedzictwa przemysłowego i możliwości ich kreatywnego wykorzystania w rozwoju lokalnym. Nieudolnie i centralnie prowadzone działania procesu restrukturyzacji górnośląskiego przemysłu ciężkiego i wydobywczego uznać można za dodatkowy czynnik, który przyczynił się do katastrofalnego stanu większości górnośląskich osiedli. Natomiast struktura federacyjna Niemiec i duży poziom autonomii państw związkowych pozwolił na dokonanie szczegółowej analizy problemu i skupieniu się na jego rozwiązaniu w ramach wewnętrznych uwarunkowań prawnych na poziomie regionalnym. Nieodzownym warunkiem powodzenia był sposób finansowania działań rewitalizacyjnych, który zapewniał skoordynowane programy, spójną politykę oraz nieprzerwane fundusze na kompleksowe działania rewitalizacyjne przewidziane na wiele lat. W Polsce, chociaż kompetencje i obowiązki po 1989 roku przerzucone zostały na władze regionalne i samorządowe, obowiązuje jednolite ustawodawstwo, które nie jest dostosowane do regionalnej specyfiki i nie zapewnia odpowiedniego poziomu wsparcia finansowego. Co więcej, na Górnym Śląsku, który dopiero w okresie powojennym został w całości przyłączony do Polski, na problem gospodarczy nałożył się problem kulturowy, związany z zacieraniem regionalnej odrębności, a to przyczyniło się w dużym stopniu do negacji górnośląskiego dziedzictwa. Przedstawione w tekście przykłady, stanowią jedynie niewielki ułamek ilustrujący opisane procesy. Obrazują dużą różnorodność osiedli pod względem cech urbanistycznych

actual financial support. Besides several positive examples on the local level, there are no systemic solutions for the protection and renewal of workers' housing estates on the regional level. The unfavourable situation is exacerbated by the chaotic legal status of many estates, their location in degraded post-industrial zones, creation of enclaves of poverty and pathology, and unjustified fear of the gentrification process. Selective and fragmented measures associated merely with the technical infrastructure renovation will not prevent housing estates against their further degradation. Analysing the situation over the last 10 years, one can get an impression that historic complexes of workers' residential buildings with the entire burden of spatial, social, and economic issues, are only an additional heavy load for local authorities, instead of a valuable element of the local cultural landscape which can be used in order to design creative urban spaces.

6. SUMMARY

The comparison of the effects of the renewal of the historic workers' housing estates in both agglomerations in question revealed diametrical differences in the state of preservation of this element of industrial heritage. They revealed a long-standing tradition of coordinated policy in the Ruhr area, with no coordinated action at regional level within the Upper Silesian Agglomeration.

Obvious differences in the state of preservation and protection of historic workers' settlements are due to the different state of awareness of the value of industrial heritage and the possibility of their creative use in local development. The incompetent and centrally managed restructuring process of the Upper Silesian heavy industry and mining can be considered an additional factor that has contributed to the disastrous state of most Upper Silesian settlements. Furthermore, the federation structure of Germany and a considerable degree of autonomy of individual federal states allowed to analyse the problem in detail and to focus on solving it within the framework of internal legal conditions at the regional level. What constituted an indispensable condition for success was the manner of financing revitalisation measures, which provided funds for comprehensive revitalisation activities planned for many years. In Poland, although competences and obligations after 1989 were transferred onto regional and local authorities, there is uniform central legislation, not always adjusted to the regional specificity, and deprived of an appropriate level of financial support. Moreover, in Upper Silesia, a region which had been incorporated to Poland only after the war, the economic problem was overlapped with the cultural one, associated with attempts to blur the regional distinctness, which largely contributed to the negation of the Upper Silesian heritage.

The examples presented in the text, represent only a small fragment illustrating the processes described. They show the great diversity of settlements in terms of urban and architectural features. The examples

i architektonicznych. Przykłady pokazują, że nie parametry urbanistyczne decydują o typie i zakresie podjętych działań odnowy, ale kompleksowa polityka rewitalizacyjna, która każdorazowo skupia się na szczególnych i lokalnych problemach, uwzględniając najważniejsze niedostatki i podkreślając oraz wykorzystując największe zalety osiedli. Potrzebna jest zatem z jednej strony dokładna analiza poszczególnych osiedli w zakresie największych problemów przestrzennych i społeczno-ekonomicznych. Z drugiej strony konieczna jest kompleksowa polityka, która koordynuje działania i oferuje niezbędne narzędzia planistyczne na poziomie regionalnym.

Szczegółowa analiza przeprowadzonych działań odnowy osiedli robotniczych w Zagłębiu Ruhry uwidoczniła, że początkiem sukcesu była powszechna świadomość ekspertów i środowisk lokalnych o wartości osiedli dla zachowania tożsamości miejsca. Za tym podążała skoordynowana na poziomie regionalnym polityka ochrony, która udostępniła narzędzia planistyczne, dostosowane do specyfiki regionu znajdującego się w okresie głębokiej rekonwersji przemysłu i wszystkich związanych z tym skutków ekonomicznych, gospodarczych i społecznych. Towarzyszyła temu duża dbałość o zachowanie walorów architektonicznych i urbanistycznych historycznych osiedli, ale także świadomość zmian, związanych z koniecznością dostosowania historycznych zasobów mieszkaniowych do współczesnych wymagań. Działaniom przebudowy i rozbudowy osiedli towarzyszył więc szczegółowy nadzór konserwatorski oparty na katalogach wzorów przyjętych dla poszczególnych zespołów urbanistycznych. Nieodzownym elementem była równoległa dbałość o rekultywację zdegradowanych terenów poprzemysłowych sąsiadujących z osiedlami, które z zagrażających ekologicznie obszarów, zmienione zostały w przyciągające mieszkańców i turystów zielone tereny o funkcjach kulturalnych i rekreacyjnych. Ostatnim, ale równie ważnym elementem jest tworzenie przyjaznej przestrzeni osiedleńczej, którą mieszkańcy – świadomi wartości historycznej i kulturowej osiedli – wybierają z przekonaniem na swoje miejsce zamieszkania.

Podobny mechanizm rozwoju obu opisywanych aglomeracji przemysłowych nie doprowadził do tych samych rozwiązań problemów w sytuacji kryzysu związanego z koniecznością reorganizacji przemysłu. Przyczyną rozbieżności była oczywiście odmienna sytuacja polityczna, gospodarcza i społeczna obu regionów po 1945 roku. Jednak po 1989 roku, gdy na Górnym Śląsku rozpoczęły się działania związane z rekonwersją przemysłową nic nie stało na przeszkodzie, by w zakresie ochrony osiedli podążać ścieżką, która w ciągu 30 lat przyniosła pozytywne efekty w Zagłębiu Ruhry. Niestety górnośląskie osiedla, chociaż obecnie stanowią najdelikatniejszy element dziedzictwa przemysłowego, zostały bez realnego wsparcia ze strony władz regionalnych. Nikomu niepotrzebne i zapomniane wciąż istnieją w krajobrazie górnośląskich miast zazwyczaj jako lokalne getta dla najmniej zaradnych życiowo społeczności. Częściej traktowane jako balast, a nie cenny zasób, który czeka na docenienie i wykorzystanie dla lokalnego rozwoju. Jeśli nie zmieni się świadomość lokalnych społeczności i samorządów, bezpowrotnie znikną z górnośląskiego krajobrazu kulturowego.

demonstrate that it is not the urban parameters that determine the type and range of renewal efforts, but rather a complex revitalisation policy that focuses on specific and local problems, taking into account the most important deficiencies and highlighting and exploiting the greatest advantages of the settlements. What is needed is a detailed analysis of individual settlements in relation to the major spatial and socio-economic problems and a holistic policy that coordinates activities and offers the necessary planning tools at regional level.

Detailed analysis of revitalisation measures carried out in workers' housing estates in the Ruhr Region demonstrated that the dawn of the success was the common awareness of experts and local circles of the value of those estates for the preservation of the identity of the place. This entailed a protection policy coordinated at the regional level, which provided planning tools, adjusted to the specificity of the region, which was in the period of deep reconversion of industry and was affected of all related socioeconomic effects. It was accompanied by deep care for maintaining architectural and urban values of the renovated housing estates, but also awareness of the need to introduce changes adjusting historical housing resources to contemporary requirements. Hence the reconstructions and extensions of housing estates were accompanied by thorough conservation supervision, based on catalogues of patterns approved for individual urban complexes. An indispensable element was simultaneous efforts to reclaim degraded post-industrial areas adjacent to the housing estates, which were transformed from ecologically dangerous areas into green cultural and recreational grounds, attracting residents and tourists alike. Last but not least is creating friendly space and settlement culture, whose residents, aware of the historical and cultural value of this place, choose it consciously to be their home.

An analogous mechanism of development of both industrial agglomerations described herein did not lead to analogous solutions of problems in the situation of the crisis associated with the need to restructure industry. The cause of such discrepancies was most obviously a different political, economic, and social situation in both regions after 1945. However, after 1989, when activities associated with industrial reconversion commenced in Upper Silesia, nothing stood in the way of taking a path towards heritage protection which had been already set in the Ruhr Region. Regrettably, Upper Silesian housing estates, even though today they constitute the most delicate element of the industrial heritage of the region, have been left with no real support from regional authorities. Unneeded and forgotten, they still exist in the landscape of Upper Silesian towns, usually as local ghettos for the least resourceful communities. More often they are treated as ballast rather than a valuable resource waiting to be appreciated and used for local development. Unless the awareness of local communities and local authorities changes, they will disappear

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Bahlcke J., Gawrecki D., Kaczmarek R. (2011). Historia Górnego Śląska. Gliwice: Dom współpracy Polsko-Niemieckiej.
- [2] Beierlorzer H., Boll J., Ganser K. (1999). IBA Emscher Park Siedlungskultur. Neue und alte Gartenstädte im Ruhrgebiet. Vieweg+Teubner Verlag.
- [3] Bukowski M., Śniegocki A., Wetmańska Z. (2018) Od restrukturyzacji do trwałego rozwoju. Przypadek Górnego Śląska. *Raport WiSeEuropa dla Fundacji WWF Polska*.
- [4] Chodubski A. (2015). The development of self-government in Poland and the challenges of civilizational, *Studia Gdańskie. Wzjęcie i rzeczywistość*, vol. 12, 2-22.
- [5] Gil A., Juzwa N., Sulimowska A, Witeczek A. (2016) Architektura and Urban Planning for Contemporary Industry, *Wydawnictwo Politechniki Śląskiej*, 15-43.
- [6] Hospers G., J. (2002). Beyond the blue banana? Structural change in Europe's geo-economy, *Intereconomics*, 38, (2), 76-85, DOI: 10.1007/BF03031774
- [7] Hospers G., J. (2004). Restructuring Europe's rustbelt: The case of the German Ruhrgebiet, *Intereconomics*, 39(3), 147-156, DOI: 10.1007/BF02933582
- [8] Juzwa N. (1988). Kształtowanie przestrzenne przemysłu na obszarach intensywnie zurbanizowanych, *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, vol. 925 (8), 79-97.
- [9] Klute J. (2019) Strukturwandel und Industriepolitik im Ruhrgebiet Ein historischer Überblick, *Rosa-Luxemburg-Stiftung*.
- [10] Kruk M. (2016). BYTOM reNEWal. Revitalisation of Kolonia Zgórzec housing estate, *Master Thesis, Politechnika Krakowska*.
- [11] Mikołajec J. (2013). Dwie konurbacje górnicze – próba porównania. *Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Organizacja i Zarządzanie z. 65*, no. 1897, 217-226.
- [12] Oei P., Brauers H., Herpich P. (2020). Lessons from Germany's hard coal mining phase-out: policies and transition from 1950 to 2018, *Climate Policy 2020*, 20(8), 963-979, DOI: 10.1080/14693062.2019.1688636.
- [13] Paszcza H. (2010). Procesy restrukturyzacyjne w polskim górnictwie węgla kamiennego w aspekcie zrealizowanych przemian i zmiany bazy zasobowej. *Górnictwo i Geoinżynieria*, 34 no. 3, 63-82.
- [14] Pudlik M., Garus C. (2009). Jak feniks z popiołów. Rozwój struktur metropolitalnych w zagłębiu Ruhry jako wzór dla rozwoju Górnego Śląska. *Studia Regionalne i Lokalne*, no. 1(35)/2009, 32-51.
- [15] Reines A., B. (2011). Wandel durch (Industrie) Kultur [Change through (industrial) culture]: conservation and renewal in the Ruhrgebiet. *Planning Perspectives*, vol. 26, 183-207, DOI: 10.1080/02665433.2011.550443.
- [16] Shaw R. (2002) The International Building Exhibition (IBA) Emscher Park, Germany: A Model for Sustainable Restructuring?. *European Planning Studies*, vol. 10, 77-97, DOI: 10.1080/09654310120099272.
- [17] Siedlungskultur in Quartieren des Ruhrgebietes. Schlussfolgerungen und Herausforderungen auf regionaler Ebene, Interkommunales Handlungskonzept, (2017) *Stadt Hamm (Stadtplanungsamt) für die beteiligten Kommunen, Wohnungsgesellschaften und den RVR*.
- [18] Skowron E. (2011). Konceptje stymulowania rozwoju regionu progórniczego - Zagłębie Ruhry w Niemczech. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1(43)/2011, 64-80.
- [19] Smierz M. (2014). The Importance of the Industrial Potential of Polish Upper Silesia in the Plans of the Third Reich, 1933–1945. *Annales U niversitas Mariae Curie-Skłodowska Lublin*, vol. LXIX z. 1–2 *Sectio Fm.p.* 101-118.
- [20] Sulimowska-Ociepka A. (2016). Troublesome heritage - old workers' estates of Upper Silesia. *Przegląd Kulturoznawczy*, 1(27), 60-72, DOI: 10.4467/20843860PK.16.005.5045
- [21] Szajnowska-Wysocka A. (2006) Europeanisation of the cultural space of Upper Silesia. *Bulletin of Geography, Socio-Economic Series no. 6*, 145-163.
- [22] Taylor R. P. (2015) A Review of Industrial Restructuring in the Ruhr Valley and Relevant Points for China. *Institute for Industrial Productivity*, 3-22.
- [23] Walewski M. (1999). Restrukturyzacja tradycyjnych branż przemysłowych w krajach Europy Zachodniej – wybrane przykłady. CASE – Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, 5-39.
- [24] Wansacz E. (2012). Rola strategii rozwoju w zarządzaniu samorządem lokalnym. *Nowoczesne systemy zarządzania*, no.7, 407-415, DOI: 10.5604/18969380.1159264
- [25] Wissen M, (2001). Strukturpolitische Intervention und ungleiche Entwicklung. Zur Rolle des Staates im Strukturwandel. *Geographische Revue*, no. 1, 3-22.
- [26] Gminny Program Rewitalizacji. Bytom 2020+ <http://bytomodnowa.pl/gminny-program-rewitalizacji-bytom-2020> Accessed 12.01.2022
- [27] Gunter R. Andere Kriterien für Ruhr, Ein Essen, <https://studylibde.com/doc/2005049/roland-g%C3%BCnter-andere-kriterien-f%C3%BCr-ruhr-ein-essay-%E2%80%9E-...> Accessed 17.08.2022.
- [28] Kolonia robotnicza „Carl Emanuel” („Karmańskie”) w Rudzie Śląskiej <https://slaskie.travel/culturalheritage/15763/kolonia-robotnicza-carl-emanuel-karmanske-w-rudzie-slaskiej> Accessed 05.01.2023.
- [29] Siedlungen Leben in der Kolonie <https://www.route-industriekultur.ruhr/standorte-der-route/siedlungen/> Accessed 20.12.2022.
- [30] Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+, https://planzagospodarowania.slaskie.pl/content/plan_2020+ Accessed 10.11.2022.
- [31] Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego na lata 2014 -2020 (RPO WSL 2014-2020), Katowice, 2019, https://rpo.slaskie.pl/dokument/szoop_rpo_wsl_2014_2020_v_18_0 Accessed 10. 11. 2022,
- [32] Strategia rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000 - 2015, <https://www.slaskie.pl/content/strategia-rozwoju-wojewodztwa-slaskiego-na-lata-2000-2015> Accessed 21. 11 2022.
- [33] Ustawa o Rewitalizacji. (2015). <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001777>[36] Accessed 21. 01.2022.
- [34] Ustawa o samorządzie gminnym. (1990). [www.isap.sejm.gov.pl › download.xsp › WDU19900160095](http://www.isap.sejm.gov.pl/download.xsp?WDU19900160095) Accessed 21. 01.2022.
- [35] Ustawa o samorządzie województwa. (1998). [www.isap.sejm.gov.pl › download.xsp › WDU19980910576](http://www.isap.sejm.gov.pl/download.xsp?WDU19980910576) Accessed 21. 01.2022.
- [36] Zintegrowanego Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego 2004-2006, <https://zporr.slaskie.pl/> Accessed 21. 01.2022.
- [37] Zobacz jak zrewitalizowano śląskie osiedle robotnicze tzw. familoków https://www.propertydesign.pl/przestren_publiczna/108/zobacz-jak-zrewitalizowano-slaskie-osiedle-robotnicze-tzw-familokow,1965.html Accessed 05.01.2023.
- [38] Zoepel w rozmowie z Twarogiem: Górny Śląsk jak Zagłębie Ruhry, <https://dziennikzachodni.pl/prf-zoepel-w-rozmowie-z-twarogiem-gorny-slask-jak-zaglebie-ruhry/ar/689821> Accessed 05.01.2023.